Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 46 | 2012 | Nr. 3

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Vooromslag
Duits waarschuwingsbord ergens langs de kust van Noord-Holland.
Foto: PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Velserbroek.

Vooromslag binnenzijde, boven
Een rij delinquenten (voormalige Nederlandse SS'ers) die werden ingezet voor het ruimen van mijnenvelden in Zuid-Nederland.
Foto: Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD, Soesterberg.

Vooromslag binnenzijde, onder
Duitse krijgsgevangenen zoeken naar landmijnen. De linker militair bedient een mijndetector 'Wien 41'. De twee andere militairen maken gebruik van lange mijnen- prikkers.
Foto: Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD, Soesterberg.

Achteromslag binnenzijde, boven
'De stille helden-daden van het slagveld. De Nederlandsche ambulance te Brussel'.
Bron: Het leven, 13 oktober 1914.

Achteromslag binnenzijde, onder
F-Boot wordt opgeborgen in bomvrij onderkomen. Zeebrugge.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

www.**marsethistoria**.nl

Kwartaalperiodiek van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Hoofdredacteur
Dr. Louis Ph. Sloos

Redactiecommissie
Drs. Laura Almagor
Drs. Liesbeth Brama
Drs. Pauline Onderwater
Dr. Louis Ph. Sloos

Redactieadres:
Beukenlaan 5, 4731 CD Oudenbosch
T 0165 31 18 45
E louisphsloos@zonnet.nl

Mars et Historia verschijnt in de maanden
februari, mei, september, december.

N.B. Het tijdschrift biedt jaarlijks plaats aan maximaal circa zestien (recensie)artikelen, vier boekrecensies en literatuursignaleringen. De redactie werkt met een jaarplanning die op 1 september wordt vastgesteld. Gelieve daarom uw suggesties/artikelen al vóór de zomer in te leveren.
Kopij in de vorm van kleine berichten voor de respectieve nrs. van de lopende jaargang kan ingeleverd worden op uiterlijk 15 december (voorgaande jaar), 15 maart, 15 juli en 15 oktober.

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij kunt u vinden op de website van de vereniging.
De belangrijkste regels zijn:
- Omvang artikel: 2.000/3.000 woorden, enkele relevante noten toegestaan, bronnen/literatuurlijst.
- Omvang boekrecensieartikel: 2.000/3.000 woorden. Omvang boekbespreking: 800 woorden.
- In principe wordt uitsluitend kopij in elektronische vorm geaccepteerd, bij voorkeur aangeleverd per e-mail, eventuele grote beeldbestanden uitgezonderd.
- Het staat in principe iedereen, ook niet-leden, vrij om in Mars et Historia over aspecten van de Nederlandse militaire geschiedenis te publiceren. De redactie behoudt zich te allen tijde het recht voor bijdragen te redigeren of te weigeren.

Advertenties: 1/4 pagina per jaar (vaste tekst) € 115,-; invoegen drukwerk per keer € 150,- excl. BTW.
Voor meer informatie kunt u zich wenden tot de penningmeester van de vereniging.

Typografie en druk: Pro Patria.com, grafisch bedrijf.

ISSN 0928-5156

Inhoud

Van de voorzitter 2
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Dr. Louis Ph. Sloos

Over het ijs: de invloed van het weer en het terrein op de slag bij Boksum, 27 januari 1586 4
J. Rotteveel MA

De inzet van motorboten bij de Duitse Keizerlijke Marine tijden de Grote Oorlog 1914-1918 11
Dr. Bas (S.J.) de Groot

Nederlandse ambulances in het buitenland 1914-1918 17
Mr. Vincent J. Kramers

Het ruimen van landmijnen in Nederland 1940-1947 23
Kapitein b.d. A.H. Meijers

Boekbespreking 30

Literatuursignaleringen 32

Prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Door de grootscheepse reorganisaties en bezuinigingen is er bij de Nederlandse krijgsmacht van alles aan de hand. Daarover is tot op heden weinig positiefs te melden. Veel defensiemedewerkers zijn bezorgd over de toekomst; niet alleen waar het gaat om hun 'boterham', maar zeker ook voor wat betreft de slagkracht en mogelijkheden van het Nederlandse defensieapparaat. Een Engels gezegde luidt: 'Every cloud has a silver lining', wij zeggen: na regen komt zonneschijn. Velen zien op dit moment slechts donkere wolken en vrezen voor een langdurige depressie, die - als we niet oppassen - dreigt over te gaan in een 'nieuwe ijstijd' voor de krijgsmacht. In de museale militair-historische wereld zijn er de komende jaren eveneens volop markante ontwikkelingen aan de gang. Over de uitkomst van die ontwikkelingen kunnen wij, zoals het er nu naar uitziet, wel positief gestemd zijn.
Het Legermuseum in Delft en het Militaire Luchtvaart Museum op het Kamp van Zeist in Soesterberg zullen de komende jaren samengaan in een nieuw Nationaal Militair Museum (NMM). Op 8 mei jongstleden werd daartoe in Den Haag een contract ondertekend dat is geënt op een constructie van Publiek Private Samenwerking (PPS). Het NMM zal worden gebouwd op het terrein van de voormalige Vliegbasis Soesterberg, de bakermat van de militaire luchtvaart in Nederland. Het NMM belooft een modern publieksmuseum te worden met niet alleen aandacht voor de Koninklijke Landmacht en Koninklijke Luchtmacht, maar ook voor een krijgsmachtbrede thematische benadering waarin de schijnwerper komt te staan op de betekenis van de Nederlandse krijgsmacht in het verleden, het heden en de toekomst. Een van de uitdrukkelijke doelstellingen daarbij is bij te dragen aan het maatschappelijk draagvlak voor defensie. Het NMM wordt in zekere zin een publieke tribune voor de krijgsmacht.

Symposium in het Legermuseum

De aanstaande geboorte van het NMM betekent tegelijkertijd het einde van de twee bestaande musea, een onvermijdelijkheid die veel leden van onze vereniging stellig met weemoed zal vervullen. De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie was in de loop der jaren zowel in Delft als in Soesterberg talloze malen te gast en heeft daar menig memorabel uurtje doorgebracht. Het doet mij daarom veel deugd u hier aan te kunnen kondigen, dat wij het vertrek van het Legermuseum uit Delft niet ongemerkt zullen laten passeren. In nauwe samenwerking met het Legermuseum organiseren wij op zaterdag 10 november aanstaande een symposium dat in het teken zal staan van 'een militair-historisch afscheid'.
Wij zijn er in geslaagd een bonte equipe van sprekers vast te leggen, die u zal gaan onderhouden over boeiend scala van militair-historische onderwerpen. Onze eindredacteur dr. Louis Ph. Sloos zal spreken over 'Memoires van Nederlandse veteranen uit de Russische veldtocht in 1812', terwijl dr. Kees Schulten, oud-directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, zal ingaan op 'Het masterplan van Napoleon in de campagne van Waterloo in 1815'. Drs. Teus Mejan behandelt de evolutiegeschiedenis van de Militaire Willems-Orde in 'Moed, beleid of trouw?' en drs. Jelmer Rotteveel analyseert 'De Tiendaagse Veldtocht en de modernisering van het Europese krijgsbedrijf'. Dr. Jos Smeets, onderzoeker bij het lectoraat Politiegeschiedenis aan de Politieacademie, verzorgt een biografische lezing met de titel 'Marius van Houten, marechaussee en diplomaat' en oud-bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, luitenant-generaal b.d. Dick Starink spreekt over de jonge jaren van de luchtmacht in zijn lezing 'De geschiedenis van het luchtwapen in het Nederlandse leger'.
Mij dunkt, een fantastisch programma, eigenlijk een niet te missen dag voor iedere militair-historisch geïnteresseerde medemens. Voor het vriendelijke bedrag van 15 euro neemt u deel en is bovendien de koffie, lunch én afsluitende borrel inbegrepen. Grijp deze uitgelezen mogelijkheid aan om afscheid te nemen van het Legermuseum en schrijf u in bij onze penningmeester, dr. W.L.M. Adriaansen (Grote Spie 67, 4819 CN Breda, email: w.adriaansen@planet.nl). Mede namens de algemeen directeur van het Legermuseum, drs. Chris Ronteltap, nodig ik u van harte uit op 10 november naar Delft te komen. Ik zie uit naar deze veelbelovende dag en hoop u die dag te mogen begroeten.

Drs. Rolf de Winter,

Voorzitter.

Redactioneel

Het is duidelijk dat onze leden en lezers diepgaande belangstelling hebben voor (Nederlandse) militaire geschiedenis. In dit herfstnummer van Mars et Historia treft u vier artikelen aan die stuk voor stuk gaan over vrij specifieke onderwerpen: de slag bij Boksum in 1586, Duitse motorboten tijdens de Eerste Wereldoorlog, de inzet van Nederlandse ambulances tijdens diezelfde oorlog en het ruimen van landmijnen in Nederland in de jaren 1940-1947.

Bij Boksum vond een korte maar hevige confrontatie plaats tussen circa 3.000 man voetvolk en 800 ruiters van het Spaanse leger en 1.000 tot 1.500 man voetvolk en circa 100 ruiters van het Staatse leger. De auteur laat zien welke rol de weersomstandigheden speelden tijdens dit treffen en welke invloed die kunnen hebben op de uitkomst.

Van de hand van de auteur van het artikel over Duitse motorboten tijdens de Eerste Wereldoorlog, Bas de Groot, verscheen onlangs het boek *Van Duitse bocht tot Scapa Flow*. De oorlog ter zee 1914-1918, een pil van 688 pagina's. Bij het schrijven van een dergelijk overzichtswerk heb je als auteur altijd te maken met aspecten die verder kunnen worden uitgediept en veel bijvangst. Dit heeft geresulteerd in een doorwrocht artikel voor ons blad.

Zoals voor u een bekend feit, was Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal, hetgeen ook een rol speelde bij de inzet van Nederlandse ambulances in het buitenland, zo blijkt uit een intrigerend en fraai geïllustreerd artikel over dit onderbelichte onderwerp.

Je zou denken dat de Duitse bezetter zich in Nederland niet bezighield met het ruimen van landmijnen, maar alleen landmijnen legde, niets is echter minder waar. In 1939 en later waren op veel plaatsen in Nederland mijnenvelden aangelegd die na de capitulatie een gevaar vormden voor zowel de bevolking als de bezetter. Het ruimen van mijnen in Nederland in de periode 1940-1947 wordt uitgebreid en deskundig besproken door kapitein b.d. A.H. Meijers, die zelf oud-medewerker is van de Explosieven Opruimingsdienst en dus weet waar hij over schrijft!

Hoewel de redactie er weer in is geslaagd om een blad te vullen met vier artikelen over uiteenlopende onderwerpen, is er nog steeds een nijpend tekort aan kopij. Ook voor het decembernummer ziet de redactie nog graag kopij tegemoet.

Dr. Louis Ph. Sloos,

Hoofdredacteur.

Over het ijs: de invloed van het weer en het terrein op de slag bij Boksum, 27 januari 1586

J. Rotteveel MA, historicus

Inleiding

Slechts een enkeling zal de naam 'Boksum' direct associëren met een veldslag tijdens de Tachtigjarige oorlog. Toch was dit kleine Friese plaatsje in de winter van 1586 het toneel van een kort maar hevig treffen tussen het Staatse leger en de troepen van de Spaanse koning Filips II. Het resultaat was een duidelijke overwinning voor de Spaanse troepen, maar zij werden direct na de slag gedwongen de aftocht te blazen, daarbij een groot deel van hun oorlogsbuit achterlatend. De reden voor de snelle terugtocht was niet van militaire aard, maar had een meteorologische oorzaak; de vorst die de inval in Friesland mogelijk had gemaakt, maakte plaats voor regen, waardoor de hardbevroren - dus goed begaanbare - wegen en wateren binnen zeer korte tijd weer veranderden in hindernissen.
In veel analyses van veldslagen speelt het weer vaak een betrekkelijk kleine rol. Afgezien van de invloed van weersomstandigheden op grote en beroemde campagnes zoals bijvoorbeeld Napoleons veldtocht tegen Rusland in 1812 of het Ardennenoffensief in 1945, wordt het vaak als 'gegeven' aangenomen. Dit terwijl, zoals Harold A. Winters in *Battling the elements. Weather and terrain in the conduct of war* (1998) reeds stelde, het weer - maar ook het terrein - wel degelijk een beslissende invloed op een veldtocht of veldslag kan uitoefenen. In dit artikel zal ik laten zien dat dit ook het geval is geweest tijdens de winterse veldtocht die culmineerde in de slag bij Boksum.

De politiek-militaire situatie in 1585

In het najaar van 1585 waren de omstandigheden voor een Spaanse inval in Friesland zeer gunstig. Onder leiding van Alessandro Farnese, hertog van Parma, werden grote delen van de zuidelijke gewesten opnieuw onder Spaans gezag gebracht. Ook in het noorden werd succes geboekt. In juni 1585 vielen Spaanse ruiters onder Juan Baptista de Tassis via de Veluwe het Gooi en Sticht binnen. De Staatse troepen trokken zich daarop samen bij Amerongen, waar zij op 23 juni door Tassis verslagen werden omdat hij op het juiste moment zijn cavaleriereserves inzette. In 1584 was de Geuzen bovendien een groot man ontvallen: na een mislukte moordpoging door Juan Jauregui in maart 1582, slaagde Balthasar Gerardts er twee jaar later wèl in om Willem van Oranje van het leven te beroven.

Het voert te ver om hier uit te weiden over de gang van zaken rond de opvolging van Willem van Oranje. Zeker is dat koningin Elizabeth van Engeland zich door Parma's successen gedwongen zag de Staatsen hulp te verlenen. Zij stuurde een vertrouweling, Robert Dudley, graaf van Leicester, met een troepenmacht om verdere uitbreiding van de Spaanse macht in de Nederlanden te verhinderen. Leicesters aankomst werd in eind 1585 of begin 1586 in Vlissingen verwacht. Eén van de daar aanwezige hoogwaardigheidsbekleders was Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland en kapitein-generaal van het Friese leger. In de herfst van 1585 was hij op last van de Staten-Generaal naar het zuiden vertrokken om de gang van zaken rond het erfgoed van zijn oom, Willem van Oranje, in goede banen te leiden. Vanwege de naderende winter wilde Willem Lodewijk echter zo snel mogelijk naar zijn gewest terugkeren, omdat in dat jaargetijde het gevaar van een Spaanse inval het grootst was.
De vele sloten en meren die Friesland rijk was, waren er de oorzaak van dat de inzet van een grote legermacht problematisch was. Vooral voor de ruiterij vormden de vele wateren een belangrijke hindernis. Bovendien waren de wegen schaars en vaak moeilijk begaanbaar. Hier waren de Spaanse bevelhebbers zich terdege van bewust; zo was het tijdens een eerdere inval in Westerlauwers Friesland in 1581, na de slag bij Noordhorn, al eens onmogelijk gebleken de verslagen Staatsen te achtervolgen als gevolg van regenval. Met het invallen van de winter zorgde de vorst er echter voor dat de wegen en vaarten hard bevroren, zodat deze beter

De kerk van Boksum anno 2012. De originele stompe toren werd in de loop der jaren vervangen en grote delen van de muren werden verstevigd en ommetseld, waardoor slechts een klein gedeelte van de kerk zijn oorspronkelijke staat heeft. In en rond de kerk werd tijdens de slag het zwaarste gevochten. Enkele Friese soldaten, waaronder vaandrig Otto Clant, trokken zich in het gebouw terug en werden, toen zij hadden geweigerd zich over te geven, allen gedood. (Collectie auteur).

begaanbaar werden en de bewegingsvrijheid van ruiterij en voetvolk aanzienlijk werd vergroot.

Uiteindelijk arriveerde Leicester pas eind december in Vlissingen, waarna hem op 11 januari 1586 door de Staten-Generaal het absolute gezag als landvoogd werd aangeboden. Op dat moment was het voor Willem Lodewijk eindelijk weer mogelijk om terug te keren naar zijn gewest. Inmiddels hadden hem al geruchten bereikt over een op handen zijnde Spaanse inval. Deze bleken juist te zijn; Francisco Verdugo, de Spaanse stadhouder van Groningen, had onder druk van het bestuur van de stad Groningen besloten om een grootschalige inval van Westerlauwers Friesland - ruwweg het gebied van de huidige provincie Friesland - voor te bereiden. De magistratuur had er bij Verdugo op aangedrongen gebruik te maken van de afwezigheid van Willem Lodewijk en - nu het begon te vriezen - de opstandige Friezen te laten meebetalen aan de oorlog. Dit punt zou gedurende Verdugo's verblijf in de Noordelijke Nederlanden een voortdurend twistpunt blijven met de Groninger magistratuur; Verdugo kon natuurlijk niet verwachten dat de loyale gewesten Groningen, de Ommelanden en Drenthe de financiële last van de oorlog zouden willen dragen.
Verdugo droeg daarom zijn ondergeschikte, de eerder genoemde overste De Tassis, samen met de gebroeders graven Van den Bergh op om een inval voor te bereiden. Zij moesten zoveel mogelijk manschappen verzamelen in het garnizoen Zutphen. De Friezen waren namelijk geenszins van plan om mee te betalen aan de oorlog als dat niet "te vuur en te zwaard werd afgedwongen".[1] Overigens had De Tassis tijdens een eerder verzoek van het Gronings stadsbestuur al eens een inval ondernomen. Bij Kollum had hij een garnizoen achtergelaten en was daarna in de richting van Dokkum verder getrokken. Bij aankomst bleek deze plaats echter te goed verdedigd, waardoor De Tassis zich tevreden moest stellen met de plundering van de omliggende gebieden. Toen er echter Staatse troepen in aantocht waren besloot hij zich via Kollum terug te trekken naar Grijpskerk, waar hij een smadelijke nederlaag leed; blijkbaar had deze gebeurtenis bij Verdugo niet het vertrouwen geschaad in zijn ondergeschikte.

Een prettige bijkomstigheid van de winterse omstandigheden in 1586 was, dat veel Staatse militairen in garnizoen lagen, waardoor er van hen in het veld weinig weerstand te duchten leek. De Tassis had uit Zutphen en de omliggende garnizoenen, waaronder Steenwijk, een troepenmacht bijeengebracht van ongeveer 3,000 voetsoldaten en 700 ruiters. In deze fase van de Nederlandse Opstand had het karakter van de krijgshandelingen grote invloed op de samenstelling van legerafdelingen. Sinds de veertiende eeuw was de compagnie de tactische basiseenheid geweest. Grotere eenheden bestonden vaak alleen op papier. De omvang van een Spaanse *tercio* (bestaande uit 10 tot 12 compagnieën) was daarom flexibel. Het karakter van dergelijke tercio's was voor complexe operaties vaak zeer heterogeen. Meestal werden hiervoor enkele van de meest ervaren compagnieën van verschillende nationaliteiten) binnen het Spaanse leger gecombineerd, te weten: Spanjaarden, Walen, Duitsers, Bourgondiërs etc. Hiermee werd een gevarieerd maar goed getraind escadrón bijeengebracht, uiteenlopend van 1.000 tot 3.000 man. Hoewel velen bewapend waren met pieken, droeg het merendeel

[1] *Voor God en mijn koning. Het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland Overijssel en Lingen (1581-1595)* inl., vert. en toelichting door Jan van den Broek (Assen 2009) Boek V, 1585-1586, 164.

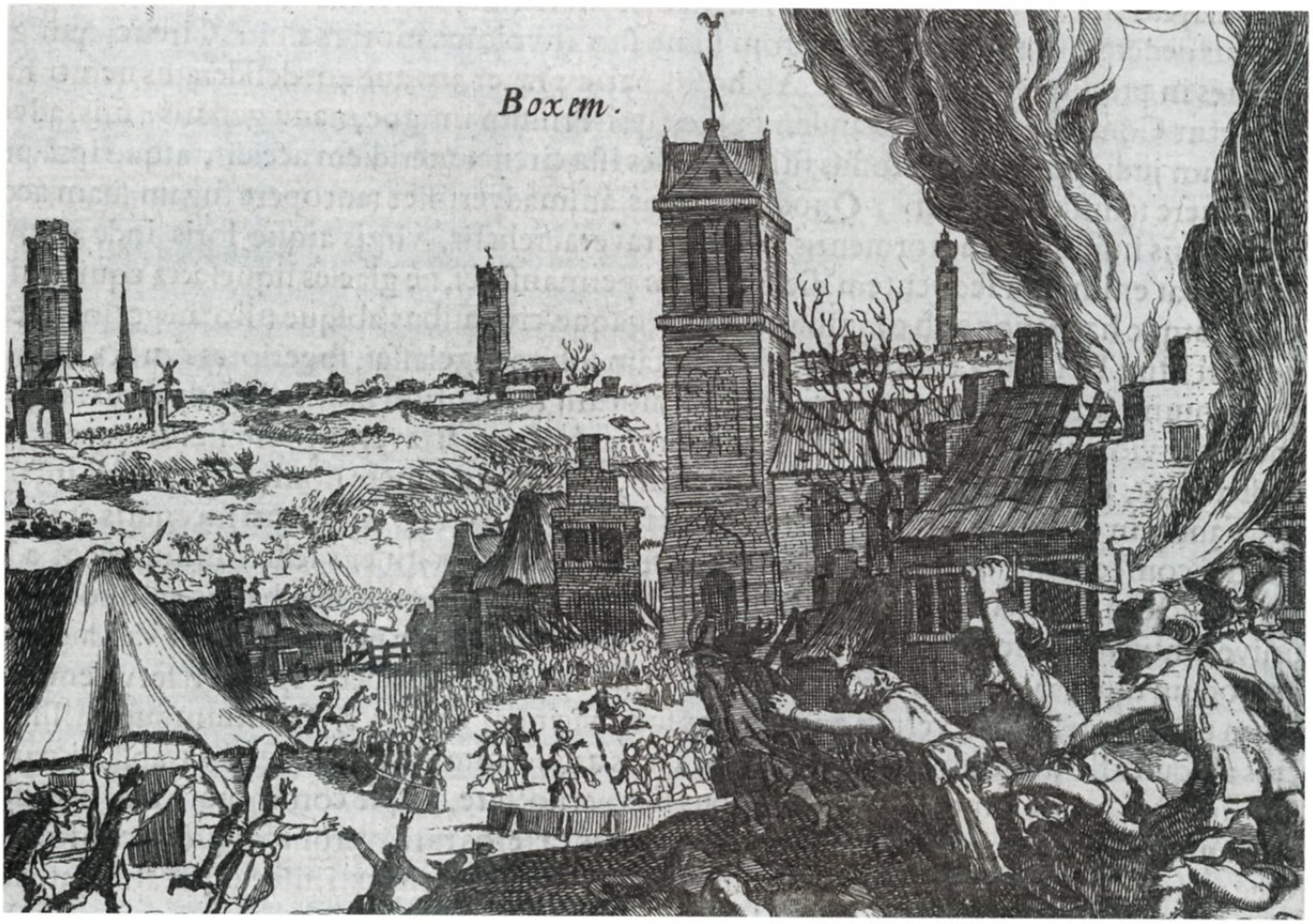

De slag in het open veld rond de kerk. In de verte zijn Leeuwarden, Winsum en Welsryp te zien. Prent van de hand van Simon Frisius.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam. Objectnummer BI-1958-935-178.

haakbussen of musketten. Het is onwaarschijnlijk dat de legermacht van De Tassis op deze gang van zaken een uitzondering vormde; zo had hij bij Noordhorn het 'Friese' regiment van Caspar de Robles, heer van Billy gecommandeerd,

Inval in Friesland

Op 23 januari trokken de troepen van De Tassis Friesland binnen. Aanvankelijk rukten zij op langs de westkust, om van daaruit noordwaarts te trekken. Dit gebied, dat door de aanleg van dijken op de zee was gewonnen, was zeer vruchtbaar; de bevolking van dit gebied was volgens Verdugo dan ook zeer rijk. Veel van de bewoners in de streek hadden de komst van Tassis niet afgewacht, met als gevolg dat het leger tot aan Workum een grote schare vluchtelingen voor zich uit dreef. In Workum liet De Tassis halt houden en werd door het voetvolk een kamp ingericht. De ruiterij nam zijn intrek in het nabijgelegen Koudum. Tijdens zijn opmars had De Tassis enkele 'brandbrieven' opgesteld, waarin hij de bevolking opdroeg zich te onderwerpen aan het gezag van de koning. Als zij aan deze oproep gehoor zouden geven werden zij gespaard; deden zij dit niet, dan riskeerden zij dat hun "wyff ende kinderen" verdreven werden en hun "huysen inden grondt" afgebrand werden.[2]

De inwoners van de dorpen Workum, Koudum, Hindelopen en Molkwerum waren niet gevlucht en zouden hierdoor erg te lijden krijgen. Enkele honderden van hen werden gijzelaar gemaakt en hun dorpen werden geplunderd. Op 25 januari werd de opmars hervat. De troepen van De Tassis trokken verder richting het noorden en bereikten via de dorpen Schettens en Witmarsum uiteindelijk Tzum. Binnen een straal van ongeveer 20 kilometer rond deze plaats plunderden zij de omliggende gebieden grondig en richtten op grote schaal vernielingen aan. De dorpen Peinjum, Arum, Kimswert en Midlum werden alle geplunderd.

[2] F.H.R. Smit, *Slach by Boksum, 17 jannewaris 1586, djiptepunt yn de oarloch fan 1580 oant 1594* (Leeuwarden 1986) 39.

De gevechten in en rond Boksum. Op verschillende plaatsen zijn plunderende en moordende Spaanse militairen te zien. Rechtsboven slaat het leger van Stein Malthesen op de vlucht. Prent door Frans Hogenberg (1530-1590).
Collectie Rijksmuseum Amsterdam. Objectnummer RP-P-OB-78.784-252.

In Tzum waren enkele dorpelingen in paniek de kerk ingevlucht, die daarop door de troepen van Tassis in brand werd gestoken. Inmiddels werd duidelijk dat de plundertocht niet veel langer zou kunnen doorgaan aangezien op 25 januari de dooi had ingezet. Daardoor bestond het risico dat het op een gegeven moment niet meer mogelijk zou zijn op een veilige manier terug te keren naar Groningen of Steenwijk . Van beide plaatsen was De Tassis bijna 70 kilometer verwijderd. Hij besloot zijn plundertocht niet verder te vervolgen, maar via Spannum en Winsum weer naar het noordoosten richting Groningen te trekken.
Dit besluit is opmerkelijk; als De Tassis zich zorgen maakte dat hij vast kon komen te zitten als gevolg van dooi, is deze route door, of vlak langs de versterkte plaats Leeuwarden onlogisch. Het is namelijk naïef om aan te nemen dat vanuit deze plaats geen poging zou worden ondernomen om hem de verdere doorgang te beletten of in ieder geval vanachter de muren enige weerstand aan hem te bieden.

Dit was dan ook het geval. Aanvankelijk had de magistraat de terugkeer van Willem Lodewijk afgewacht. Deze had een poging gedaan om via het Vlie, een zeearm die Holland van Friesland scheidde, over te steken. Dit bleek een hachelijke onderneming, waarbij Lodewijk en zijn metgezellen door het ijs werden gehinderd; het ijs was op enkele plaatsen te dik om veilig te kunnen varen, en elders te dun om te voet of te paard te kunnen worden betreden. Na deze barre tocht wisten zij uiteindelijk Stavoren te bereiken, maar de slag bij Boksum was toen al voorbij en de Tassis reeds uit Friesland vertrokken.

Toen duidelijk werd dat Willem Lodewijk niet tijdig zou terugkeren, werd aan zijn ondergeschikte, overste Stein Malthesen, een Deense edelman, opgedragen een troepenmacht bijeen te brengen om De Tassis een halt toe te roepen. Malthesen streed sinds 1572 aan de zijde van de opstandelingen, en trad in 1580 - toen Friesland zich definitief aan de zijde van de Opstand schaarde - in dienst van de Staten van Friesland. In september 1581 onderscheidde hij zich bij de verdediging van de schans bij Noordhorn. Kort daarna werd hij bevorderd tot overste-luitenant onder Willem Lodewijk. In allerijl had hij een troepenmacht bijeen-

gebracht van 1.000 tot 1.500 voetsoldaten, ongeveer 100 ruiters en twee stukken veldgeschut.

Dat Malthesen enkele stukken veldgeschut met zich meevoerde, lijkt erop te wijzen dat hij wel degelijk de intentie had de confrontatie aan te gaan met De Tassis. Artillerie was namelijk - zelfs in goede weersomstandigheden - nauwelijks in het veld mee te voeren en zeker niet geschikt om in te zetten bij het najagen van rondtrekkende kleine afdelingen voetvolk en ruiterij. Francisco Verdugo meldt in zijn verslag dat een deel van de voorraden en manschappen werd vervoerd op sleden; wellicht dat deze ook werden gebruikt voor het vervoer van het geschut. Het voetvolk en de ruiterij van Malthesen werden nog aangevuld met een schare gewapende burgers en inwoners van omliggende dorpen, waardoor zijn legermacht uiteindelijk uitgroeide tot ongeveer 2,000 manschappen.

Bij Boksum

Malthesen trok met zijn troepen in de richting van de vijand en besloot halt te houden in Oosterlittens, ongeveer 17 kilometer onder Leeuwarden. Door deze beweging was hij de troepen van De Tassis zeer dicht genaderd. De regeringstroepen hadden diezelfde dag nog huisgehouden in Spannum en Winsum, respectievelijk vier en zes kilometer van Oosterlittens verwijdert. In de ochtenduren van 27 januari besloot Malthesen uit Oosterlittens te vertrekken in de richting van Boksum, dichter bij Leeuwarden. Dit besluit nam hij tegen het advies van zijn ondergeschikten in, die hadden gewezen op de mogelijkheid om naar de Ayla State in Hilaard te trekken. Met zijn vele sloten en singels zou deze positie veel eenvoudiger te verdedigen zijn. Waarom Malthesen dit besluit toch nam is niet met zekerheid te zeggen[3]; met kennis achteraf is inderdaad te stellen, zoals F.R.H. Smits doet in zijn boek *De slach by Boksum* (1986), dat deze keuze zeer onverstandig was. Als Malthesen echter een vermoeden had waar De Tassis zich op dat moment ongeveer bevond is dit besluit beter te begrijpen; op deze manier plaatste hij zijn troepen tussen De Tassis en de Friese hoofdstad. Volgens de Friese geschiedschrijver Pier Winsemius hoopte hij bij Boksum zich "met den synen aldaer te stercken ofte ten minsten na de gelegenheyt des tijdts een Waghen-burg"[4] op te zetten. Op dat moment bevonden de regeringstroepen zich echter al tussen Hilaard en Boksum. Het zicht van beide partijen werd door een dichte ochtendmist sterk gehinderd, waardoor zij plotseling ter hoogte van Boksum op elkaar stuitten.[5] Wat er zich op dat moment precies voltrok is onduidelijk, maar zeker is dat de Friese troepen zich lieten terugvallen op Boksum. Wellicht waren zij, doordat zij zich verplaatsten, door de plotselinge confrontatie met de vijand niet in staat geweest hun formatie te behouden en effectief weerstand te bieden. Dit was zeer gevaarlijk, aangezien het naar de gangbare zestiende-eeuwse tactiek zeer belangrijk was om een dichte formatie te behouden, teneinde te voorkomen dat hun gelederen werden doorbroken door vijandelijke infanterie of ruiterij. Meestal nam de infanterie een formatie aan waarin de manschappen dicht opeengepakt stonden. In deze fase van de Nederlandse Opstand was de infanterie hoofdzakelijk bewapend met pieken, maar in hogere mate met musketten en haakbussen. Het was gebruikelijk dat de musketiers en haakbuschutters het vuur openden, waarna men in dichte formatie oprukte richting de vijand. De rijen dienden zo goed mogelijk gesloten te blijven, om te voorkomen dat deze zouden worden doorbroken door ruiterij of infanterie bewapend met zwaarden en hellebaarden.

Bij Boksum wist het vuur van de musketiers en het veldgeschut weinig indruk te maken op de troepen van De Tassis. Volgens historieschrijver Pieter Christiaensz. Bor wisten zij nog drie uren weerstand te bieden, waarbij met name in en rond de kerk zwaar werd gevochten. Enkele Friese militairen vluchtten de kerk in, onder wie vaandrig Otto Clant. Het aanbod om zich over te geven in ruil voor gratie, werd afgeslagen. In de strijd die daarop volgde werden allen gedood. Clant zou het leven hebben gelaten met in zijn hand het compagniesvaandel. Graaf Oswald van den Bergh kwam eveneens om het leven, nota bene nadat hij persoonlijk een vaandel had veroverd, waardoor hij werd aangezien voor een vijand en per ongeluk door

[3] Winsemius stelt dat Malthesen tot een terugtocht besloot toen hij "verstonde de macht des vyandts ende de menichte van ruyterije welcke op het harde Ys meester in 't Velt was", Pier Winsemius, *Chronique ofte historische geschiedenisse van Vrieslant beginnende vanden jaere nae des werelts scheppinghe 3635. ende loopende tot den jaere nae de gheboorte Christi. 1622.* (Franeker 1622) 772.

[4] Een wagenburg is een formatie waarbij bevoorradingswagens (in dit geval sledes) in een defensieve cirkel worden opgesteld. Hiermee kon in het open veld een soort palissade worden opgetrokken om infanterie minder kwetsbaar te maken. In: Clifford J. Rogers (red.), *The Oxford Encyclopedia of medieval warfare and technology, volume 1* (Oxford 2010) 195.

[5] Winsemius spreekt niet van mist, maar stelt dat "de snellgheydt der volghede Ruyteren" de terugtocht belette. *Chronique*, 772. Bor maakt in zijn, *Oorspronck, begin en vervolgh der Nederlandsche Oorloghen* wel melding van dergelijke weersomstandigheden, en Verdugo spreekt in zijn verslag van een 'plotselinge' ontmoeting met de vijand. Bovendien is ochtendmist, voorafgaande aan (snelle) dooi, met name in de streken rond het Ijsselmeer, zeer gebruikelijk. www.knmi.nl (29-08-2012)

Juan Baptista de Tassis (1546 - Bonn 20 april 1588).
Portret door Paulus Pontius naar een tekening van Nicolaas van der Horst (1587-1646). De Tassis werd door Francisco Verdugo belast met de organisatie van de plundertocht in Westerlauwers Friesland. Toen reeds een ervaren militair, zou hij ook na zijn overwinning bij Boksum als bevelhebber actief zijn. Tijdens het beleg van Bonn in april 1588 kwam hij uiteindelijk om het leven.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-1910-4435.

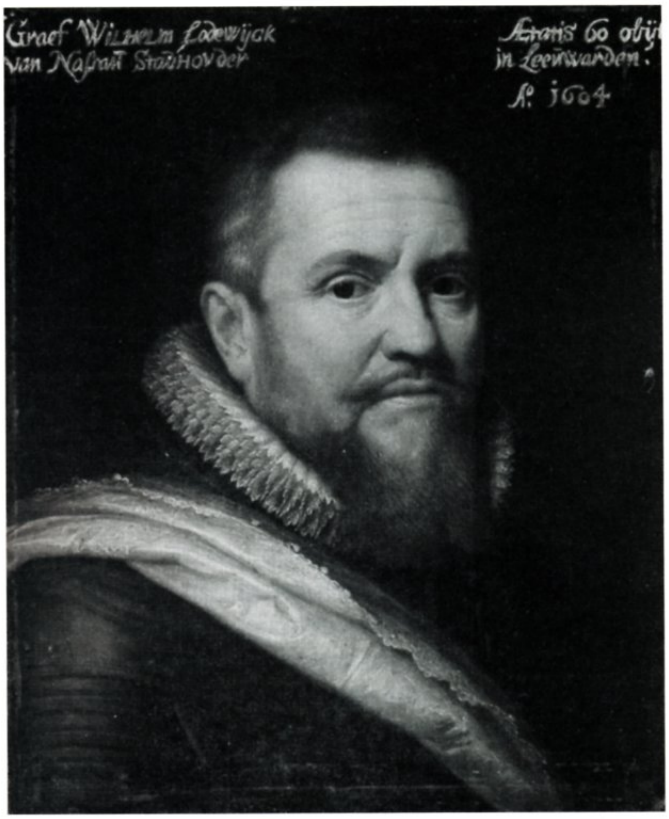

Willem Lodewijk (1560-1620) graaf van Nassau, stadhouder van Friesland. Geliefd door zijn onderdanen, luidde zijn Friese bijnaam "us heit" (onze vader). Portret vervaardigd door Michiel Jansz. Van Mierevelt.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer SK-A-525.

zijn eigen manschappen werd omgebracht. Hoewel het precieze aantal niet zeker is vast te stellen, vielen er tussen de 300 en 500 doden aan Staatse zijde, terwijl er slechts enkele tientallen Spaanse militairen werden gedood. Het aantal "gequetste" Spanjaarden was volgens Bor wel aanzienlijk. Veel gevangenen van Staatse kant werden zonder pardon omgebracht, maar enkelen die zich tijdens de strijd hadden onderscheiden werden gespaard, onder wie de bevelhebber Stein Malthesen. Dit goldt eveneens voor twee kapiteins en een wachtmeester van het leger.
Veel profijt hebben de troepen van De Tassis niet gehad van hun overwinning. Omdat het flink begon te dooien - Smit spreekt over regen - werden zij gedwongen vrijwel al hun oorlogsbuit achter te laten. Slechts het buitgemaakte geld en de krijgsgevangenen brachten zij met zich mee. Het veldgeschut, de sleden met voorraden, en zelfs hun onbegraven doden moesten zij achterlaten. Via Leeuwarden trokken de regeringstroepen richting Groningen. Eenmaal daar aangekomen vervolgden zij hun weg naar hun eigen garnizoenen. Hoewel De Tassis een aanzienlijk Staats leger had verslagen, was zijn tocht in feite uitgelopen op een mislukking. De plattelandsbevolking had weliswaar aan den lijve ondervonden welke verschrikkingen oorlogsgeweld met zich kon meebrengen, maar militair gezien had de inval weinig gevolgen; geen van de versterkte plaatsen viel uiteindelijk in koninklijke handen. Bovendien wist Willem Lodewijk al snel de sterkte van het Staatse leger aanzienlijk te vergroten door de gewoonte af te schaffen om in tijden van gevaar elke derde man te bewapenen. In plaats daarvan werd met instemming van de Staten van Friesland een hogere belasting geheven, waarmee het aantal beroepssoldaten kon worden vergroot. Hierdoor werd het gewest dusdanig met vestingwerken en garnizoenen versterkt dat verdere koninklijke invallen weinig indruk maakten. Nooit zouden de regeringstroepen er in slagen hun militaire overwicht in 1586 te vertalen naar een permanente overheersing.

Conclusie

Het moge duidelijk zijn dat de slag bij Boksum een relatief eenvoudige overwinning betekende voor de troepen van Filips II; de gevolgen bleven echter beperkt. Uiteindelijk werd de slag zelf beslist door verrassing en militair overwicht. Dit kan niet gezegd worden van de rest van de plundertocht van De Tassis. De dynamiek hiervan werd van begin tot eind bepaald door een factor waarover zowel hij als de bevelhebber van het Staatse leger, Stein Malthesen, geen enkele invloed konden uitoefenen: het weer. Het tijdstip waarop de campagne van start ging, de uiteindelijke confrontatie, alsmede de haastige terugtocht, werden volledig bepaald door de weersomstandigheden. Het gevolg was dat het effect van de inval beperkt bleef. Er bestaat geen twijfel over dat als de vorst langer had aangehouden, de gevolgen voor het gewest van Willem Lodewijk vele malen ernstiger geweest zouden zijn. De inval van de Tassis bewijst eens te meer dat in de analyse van een veldslag - hoe groot of hoe klein ook - de invloed van het weer niet mag worden onderschat.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, Biographisch woordenboek der Nederlanden (Haarlem 1852-1878).
- Emmius, Ubbo, Willem Lodewijk, Graaf van Nassau (1560-1620) vert. uit het Latijn, door P. Schoonberg, red. door F.R.H. Smit, E.H. Waterbolk en F. Westra. Met annotatie.
- Frieswijk, J., (red.), Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998 (Hilversum 1999).
- Graaf, Ronald de, Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648 (Franeker 2004).
- Hoeven, Marco van der (red.), Exercise of arms. Warfare in the Netherlands, 1586-1648 (Leiden 1997).
- Israel, Jonathan, The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477-1806 (Oxford 1995).
- Lem, G.A.C. van der, De opstand in de Nederlanden (1555-1609) (Utrecht, Antwerpen 1995).
- Parker, Geoffrey, The Army of Flanders and the Spanish road, 1567-1659 (2e editie, Cambridge 2004).
- Raa, F.J.G. ten, en De Bas, F, Het Staatsche Leger 1568-1795, deel I. Van het begin van de opstand tegen Spanje tot het vertrek van de graaf van Leicester (1568-1588).
- Clifford J. Rogers (red.), The Oxford Encyclopedia of medieval warfare and technology, volume 1 (Oxford 2010).
- Smit, F.R.H., De slach by Boksum, 17 jannewaris 1586: djiptepunt yn de oarloch fan 1580 oant 1594 (Leeuwarden 1986).
- Tracy, James D., The Founding of the Dutch Republic. War, finance, and politics in Holland 1572-1588 (Oxford 2008).
- Winsemius, Pierius, Chronique ofte historische geschiedenisse van Vrieslant beginnende vanden jaere nae des werelts scheppinghe 3635. ende loopende tot den jaere nae de gheboorte Christi. 1622 (Franeker 1622).
- Winters, Harold A., e.a., Battling the elements. Weather and terrain in the conduct of war (Baltimore 1998).
- Woltjer, J.J., Friesland in hervormingstijd (proefschrift; Leiden 1962).
- Bor, Pieter Christiaansz., Oorspronck, begin en vervolgh der Nederlandsche Oorloghen, beroerten, en borgerlyke oneenigheeden; beginnende met de komste van Alexander Farnese, Prince van Parma, en eyndigende omtrent het laetste van Junius des Jaers 1587 (Amsterdam 1680).
- Verdugo, Francisco, Voor God en mijn koning. Het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland Overijssel en Lingen (1581-1595) inl., vert. en toelichting door Jan van den Broek (Assen 2009).

De inzet van motorboten bij de Duitse Keizerlijke Marine tijdens de Grote Oorlog 1914-1918

Dr. Bas (S.J.) de Groot

De ontwikkeling en inzet van motorboten bij de Kaiserliche Marine tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918 is het onderwerp van deze bijdrage. Motorboten bleken al spoedig na het uitbreken van de oorlog een type schip waar een grote behoefte aan ontstond. Zoals bij ondersteuning van het leger bij rivierovergangen en meren. Ook voor havendiensten ten behoeve van de marine. Grotere motorboten werden zelfs gebruikt om netversperringen op zee te inspecteren/repareren. Bij de planning van de vloot was dit in de vooroorlogse jaren vrijwel over het hoofd gezien. Naast de typen die ontwikkeld werden door de marine[1] tijdens de oorlog voorzag ook het privé motorbootbezit als bron voor boten voor algemeen gebruik in deze behoefte. Achtereenvolgens zullen besproken worden: *Ondiepwater motorboot-mijnenvegers* (F-Boote, Flachgehende Minensuch-Motorboote); Onderzeebootbestrijdingsmotorboten (UZ-Boote, U-Boot-Zerstörer); Lichte snelle motorboten (LM-Boote, Leichte Motorboote); *Op afstand bestuurbare motorboten* (FL-Boote, Fernlenkboote). Op deze laatste categorie zal in meer detail worden ingegaan. Tot slot zal het *Freiwilligen Motorboot-Korps* (FMK) worden behandeld.[2]

Ondiepwater motorboot-mijnenvegers (F-Boote)[3]

Om in het ondiepe kustwater van de Noord- en Oostzee mijnen te kunnen leggen of vegen werd in 1915 een 18 ton motorboot ontworpen uitgerust met twee 60 PK benzinemotoren. Hiermee kon een maximale snelheid van 11 knopen (zeemijl/hr) worden bereikt. De bewapening bestond uit zes mijnen of één 45-cm torpedobuis en één mitrailleur. De boten waren operationeel tot windsterkte 5-6. Er werden er vijftien (F1-F15) gebouwd. De bezetting bestond uit een onderofficiercommandant en zes overige bemanningsleden. Tussen 1917-1918 werden zestig 19 ton boten gebouwd, de nummers F 16-F 75. Verder gegevens zijn gelijk de vorige boten. Van deze vijfenzeventig boten gingen er gedurende de oorlog twee verloren en werden er twaalf na het sluiten van het Verdrag van Versailles aan België overgedragen. Dit geschiedde vanuit Nederland waar de boten geïnterneerd lagen na geëvacueerd te zijn door het Marinekorps Flandern.

Onderzeebootbestrijdingsmotorboten (UZ-Boote)

Om eveneens ingezet te worden in de ondiepe wateren van de Noord- en Oostzee werd in 1916/17 een 27 ton motorboot ontworpen met twee 120-360 PK benzinemotoren (Benz, 12 cilinder). Hiermee kon met een maximale snelheid van 10-17,4 knopen 1000 zeemijlen worden afgelegd. De bewapening bestond uit één 5,2 cm L/55 kanon en één mitrailleur. De bemanning bestond uit een commandant officier/onderofficier en zeventien overige bemanningsleden. De boten waren tot windsterkte 6-7 operationeel. Er werden er aanvankelijk twaalf gebouwd UZ 1A-UZ 12A. In 1917 werd een 40-44 ton type ontwikkeld met twee 420-640 PK benzinemotoren. Deze boten liepen 14-15 knopen. De tweeëndertig in de oorlog gebouwde boten werden gebruikt voor de onderzeebootbestrijding al of niet gecombineerd met de taak om mijnen te vegen. In het Interbellum werden er nog dertien exemplaren voor de Reichsmarine gebouwd.

[1] E. Gröner, *Die deutschen Kriegsschiffe 1815-1945*. (München 1966) 281-287.

[2] Bronnen illustraties - F.O. Busch, H. Lorey, *Unter der Alten Flagge* 1914-1918 (Berlin 1935), M. Schwarte (red.), *Die Technik im Weltkriege* (Berlin 1920), C.P. Stefanski, 'Das Freiwilligen/ Kaiserliche Motorbootkorps', in: *40 Jahre im Dienst legaler Waffenbesitzer. Sonderheft Verband für Waffentechnik und -geschichte e.V.* (2010) 19-21.

[3] P. Köppen, *Die Überwasserstreitkräft und ihre Technik*, in: *Der Krieg zur See 1914-1918* (Berlin 1930) 130-136.

F-Boot met revolverkanon.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

Lichte snelle motorboten (LM-Boote)[4]

Om met hoge snelheden in ondiepe wateren te opereren werden kleine 7 ton motorboten ontwikkeld, die als voortstuwing drie 240 PK zeppelinmotoren (Maybach) bezaten. Hiermee kon een maximale snelheid van 30 knopen worden bereikt. De bewapening bestond uit twee mitrailleurs, of één 3,7 cm revolverkanon, of één 45-cm boegtorpedobuis. Er werden er tijdens de oorlog vijfentwintig in dienst gesteld.
De versie met de torpedobuis werd de voorganger van de in de Tweede Wereldoorlog zo succesvolle 'Schnellboten'. Daar het Duitsland in het Verdrag van Versailles verboden was aanvalswapens te ontwikkelen, werd de ontwikkeling van dit scheepstype gemaskeerd door de naam *Schnellboote* (snelleboten) te gebruiken. In Groot-Brittannië werd tijdens de oorlog de vergelijkbare Coastal Motor Boat (CMB) ontwikkeld. Dit was een motorboot met een torpedo die van het hek werd gelanceerd en vervolgens zijn weg vervolgde in de vaarrichting terwijl de boot wegdraaide van de koers. Dit type zien wij in de Tweede Wereldoorlog onder de naam Motor Torpedo Boat (MTB) (NL-torpedomotorboot (TMB)), die hun torpedo's in de vaarrichting lanceren en de versie uitgerust met een licht kanon de Motor Gun Boat (MGB).

Op afstand bestuurbare motorboten (FL-Boote)[5]

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden er een zeventiental kleine motorboten gebouwd op de werf van Fr. Lürssen te Vegesack. Deze motorboten waren onbemand en uitgerust met een springlading die op afstand bestuurd vanuit een vliegtuig naar een doel konden worden geleid. Het concept kwam voort uit experimenten in 1906 gedaan door W. von Siemens om een torpedo op afstand naar een doel te geleiden. Het geleidingsmechanisme werkte goed, maar een beperkende factor om een vaartuig op afstand te besturen bleek de voortstuwing van het vaartuig te zijn. De benzinemotoren waren te licht om voldoende snelheid te maken en te onbetrouwbaar om vele uren zonder menselijk ingrijpen te functioneren. In het begin van de oorlog werd het idee weer nieuw leven in geblazen. Het gegeven om een onbemand schip met een springlading tegen een vijand in te zetten was feitelijk al vele eeuwen oud. In de Tachtigjarige Oorlog werd de schipbrug over de Schelde bij Antwerpen met branders vernietigd en in de drie Engelse Oorlogen in de 17e eeuw was de brander een geëigend strijdmiddel om kapitale schepen van de tegenstander uit te schakelen. Nieuw was echter het idee om vanuit een vliegtuig of zeppelin draadloos een springlading naar de tegenstander te leiden. Het was Oberleutnant Schlee die in het begin van de oorlog dit wapensysteem naar voren bracht. Op 13 november 1914 werd dit plan van Schlee besproken in een vergadering onder voorzitterschap van de graaf Von Zeppelin. Aan deze vergadering namen vertegenwoordigers van het ministerie van Oorlog, de *Reichsmarine* en het bedrijfsleven deel.
Men formuleerde een onderzoeksopdracht voor een commissie. Een samenwerking van de Verkehrstechnischen Prüfungskommission des Kriegsministeriums en de technische Versuchskommission der Marine (waarbij in begrepen het Torpedo-Versuchskommando). Deze nieuwe commissie moest nagaan:

De mogelijkheden van het op afstand besturen zoals:

1.De afstand waarop dit kon worden toegepast, de bedrijfszekerheid m.a.w. het onder alle condities functioneren van het systeem en welke mogelijkheden waren er om zo'n systeem te storen.

2. Het uitwerken van een systeem om een motorboot op afstand te besturen vanaf een station aan de wal.

3. Het uitwerken van een plan om een dergelijk systeem vanaf een luchtschip/zeppelin te kunnen besturen.

Men zag voorlopig teveel hindernissen om een dergelijk systeem van draadloze sturing te ontwikkelen voor een vliegtuig.

[4] Schwarte, *Die Technik im Weltkriege*, 350-351, 368, Köppen, *Die Überwasserstreitkräft und ihre Technik*, 201-203.

[5] Schwarte, *Die Technik im Weltkriege*, 350-351, 368; Köppen, *Die Überwasserstreitkräft und ihre Technik*, 191-200.

F-Boten op zee. Bron:
Busch und Lorey, 1935.

De commissie werd onder gebracht bij de Verkeerstechnische Onderzoekscommissie (*Verkehrstechnischen Prüfungskommission*) van het ministerie van Oorlog (*Kriegsministerium*). Hierin hadden onder andere de volgende bedrijven en personen zitting: Siemens: de fysicus Wirth uit Nürnberg, de *Torpedo-Oberstabsingenieur* Giesler en de *Torpedo-Oberleutnant der Reserve* Goldbach. De Verkeerstechnische Onderzoekscommissie en de Technische Onderzoekscommissie van de Marine, met name het *Torpedo-Versuchskommando* (TVK) kregen de opdracht om een op afstand bestuurbare motorboot te ontwikkelen. Het op afstandbesturen van zowel vliegtuigen als vaartuigen door middel van elektrische golven werd door de commissie ter hand genomen. Belangrijk was ook dat professor Wien, tevens ritmeester bij de *Landwehr*, tot de commissie toetrad. Hij was een van de vooraanstaandste geleerden op het gebied van het op afstand elektrisch of radiografisch besturen van voorwerpen.
Proeven met op afstand bestuurbare motorboten vonden op de Müggelsee (Berlijn) en in Travemünde en Kiel plaats. Doel van het onderzoek was om een van springlading voorzien onbemand vliegtuig, of luchtschip (zeppelin), een torpedo of een vaartuig, draadloos naar een doel te geleiden en daar tot ontploffing te brengen. De marine zag een draadloos gestuurde motorboot als de belangrijkste opgaaf. Desalniettemin bleken de proeven met een draadgeleide motorboot de meest succesvolle.
In september 1915 werd de eerste serie van twaalf FL-boten aanbesteed. Hiervan werden er acht bestemd voor het *Marinekorps*. Voor de boten werd er op het *Seeflugstation* Zeebrugge een bunker gebouwd. In deze bunker konden twee boten worden ondergebracht. De FL-boten werden op land opgeborgen en konden vanuit de bunker in zee worden gebracht. In een 30 meter hoog gebouw in Zeebrugge werd de commandopost ingericht om de FL-boten te sturen. Vanaf deze hoogte konden de boten met een actieradius van 20-25 kilometer opereren. Het plan was om de boten begin 1916 operationeel te hebben. Bij de proefvaarten van de eerste twee boten (*FL 2, FL 3*) voor het *Marinekorps* te Travemünde en Kiel traden er ernstige motorstoringen op. Hierdoor konden de boten pas op 28 december 1915 klaar gemaakt worden voor transport naar Zeebrugge. Per station bedroeg de sterkte één marineofficier (zeedienst), één marine-ingenieur en zestig manschappen. De hele FL-Dienst bestond uit vijf zeeofficieren, vijf marine-ingenieurs en driehonderdzes man. Om de inzetbaarheid van de FL-boten te verhogen werd een watervliegtuig uitgerust met een sterke FL-zender. Het vliegtuig vloog mee met de FL-boot en gaf de bevelen voor koerscorrecties door aan het begeleidende landstation. Vandaar uit werden de correcties via de stuurdraad doorgegeven naar de FL-boot. Ook dit systeem van opereren was eind december 1915 operationeel. De combinatie kon 50 kilometer van het landstation nog opereren. Het eerste stuk (15 km) van het traject werd er nog vanaf het land gestuurd, daarna nam het vliegtuig het over (32 km). Een verbetering was het dat het signaal van het vliegtuig niet meer via een operator moest worden doorgestuurd naar de FL-boot, maar dat het signaal van het vliegtuig via de commandopost aan land direct kon worden doorgeseind naar de FL-boot. De volgende stap in de ontwikkeling was de draadloze besturing van de FL-boot (120 m golflengte) vanuit het vliegtuig. In 1917 was het mogelijk een motorboot op een afstand van tien km vanuit een vliegtuig te besturen. De ontwikkeling van een systeem dat niet gestoord kon worden door een vijandelijke zender was onmogelijk. Het was wel mogelijk de motor van de boot tijdelijk te stoppen en weer te starten.
In februari 1916 werd opdracht gegeven voor de

Overleg op zee van F-Boot commandanten.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

bouw van vijf nieuwe FL-boten. Inmiddels was er besloten ook de bases te Libau (Liepaja, Letland), Noordkoerland (huidige noordelijk deel Letland) en Norderney uit te rusten met FL-boten. Eind 1916 waren in Vlaanderen te Zeebrugge de *FL 6* en *FL 13* (*Fernlenkzug* I) en in Oostende de *FL 7* en *FL 8* (Fernlenkzug II). Op beide stations was een *Fernlenk*-vliegtuig

UZ 14.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

LM- Snelboot, let op de boegtorpedobuis met gesloten klep.
Bron: Schwarte, 1920.

gestationeerd. De FL 3 en FL 5 (in dienst 1 april 1916) waren intussen verloren gegaan tijdens de inzet op 24 april en 25 september 1916. De FL 8 (Oostende) deed onder de meest gunstige weersomstandigheden op 11 september een aanval op een Britse monitor. Door een breuk in de draad moest de aanval afgebroken worden. Monitoren waren kleine schepen met enkele zware stukken geschut, zij bezaten een geringe diepgang en werden bij de aanval op of verdediging van vlakke kusten ingezet. Het was een scheepstype tot aan het einde van de 19e eeuw gebouwd. De inzet van FL-boten vanuit Zeebrugge en Oostende werd sterk beperkt door de Britse mijnenvelden en netversperringen voor de Vlaamse kust. De stuurdraad van de FL-boten werd beschadigd en/of brak op de Britse mijnenversperringen. Het was één van de redenen om de bouw van nieuwe FL-boten in 1917 uit te stellen. Een andere reden was dat de Britse schepen, die de kust beschoten, verder van de kust af lagen als gevolg van de zware Duitse kustverdedigingsbatterijen.
Op 1 maart 1917 werd de *FL 7* ingezet bij een aanval op de havendam van Nieuwpoort. Op deze dam lag een observatiepost waarvan de Duitsers veel hinder ondervonden. Door de *FL 7* tegen de dam te laten springen werden de observatiepost en de dam vernietigd.
Op 6 september1917 werd de *FL 8* getroffen door artillerievuur tijdens een aanval op een 30 kilometer van Oostende liggende vijandelijke torpedobootjager.
Meer succesvol was de *FL 12* bij een aanval om 14.23 uur op 28 oktober 1917 op een Britse monitor die 32 kilometer zuidwest van Oostende lag. Ondanks het feit dat de monitor was omgeven door negen torpedobootjagers, twee bewapende vissersschepen en vier torpedomotorboten (CMB, Coastal Motor Boats) die de *FL 12* en het vergezellende vliegtuig heftig beschoten werd de *Fernlenkboot* door het vliegtuig tegen de monitor tot ontploffing gebracht.
Op 3 november 1917 ging de *FL 4* om 9.40 uur verloren door een vijandelijke voltreffer.

In de zomer 1917 werden op verzoek van het *Marinekorps* en met instemming van de Duitse admiraliteit de *FL 9, 10, 11, 13, 15* en *17* omgebouwd tot kanonneermotorboten en uitgerust met 3,7 cm snelvuurkanonnen. Door veranderde inzichten en behoeften werden zes van deze kanonneermotorboten eind 1917 weer bij de werf van Lürssen te Vegesack omgebouwd tot *Fernlenkboten*. Zodoende bezat het *Marinekorps* in het voorjaar 1918 weer acht FL-boten (vier met draadgeleiding en vier met radiografische geleiding). Ondanks de ontwikkeling van de draadloze besturing werd er een aantal motorboten in dienst gehouden, waarbij de besturing via een draadgeleiding geschiedde. Tot een inzet van deze boten is het niet meer gekomen. Ook zagen de Duitsers er vanaf nog meer FL-boten te bouwen en werd het de Oostenrijkse marine ontraden dergelijke scheepstypen te bouwen.

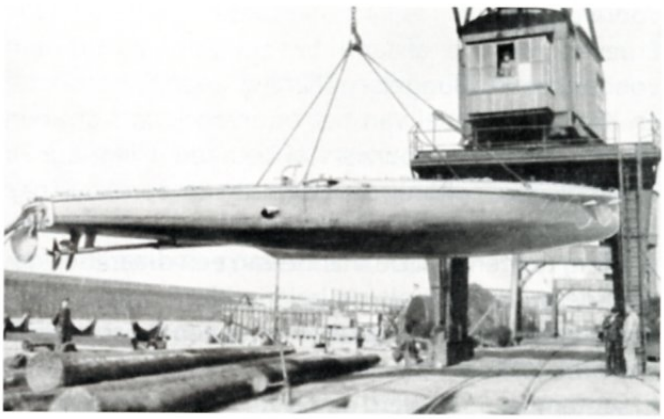

Fernlenkboot in de takels te Zeebrugge.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

Freiwilligen Motorboot-Korps (FMK)[6]

Reeds in 1909 besefte de Duitse legerleiding dat bij

[6] C. Ostersehlte, Motorboote im militärischen Einsatz Versuch einer kritischen Betrachtung des Freiwilligen Motorboot-Korps (FMK) *Deutsches Schiffahrtsarchiv* (DSA) 24 (2001) 253-297; Stefanski, 'Das Freiwilligen/ Kaiserliche Motorbootkorps', 19-21.

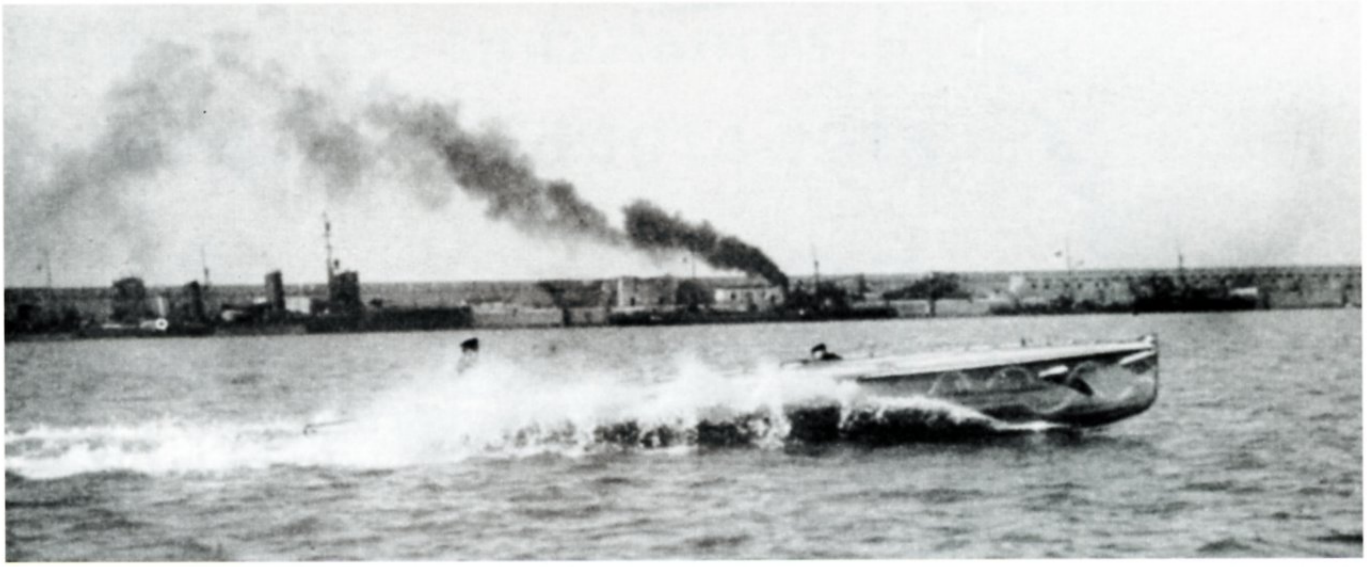

Proefvaart van een bemande F-Boot tussen de pieren van Zeebrugge.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

een eventuele oorlog er een chronisch tekort aan kleine vaartuigen zou ontstaan. De in 1907 te Berlijn opgerichte Motor-Yacht-Club von Deutschland (DMK) met als president viceadmiraal Richard Aschenborn[7] a.D. (1848-1935)[7] kwam in 1911 met het voorstel een paramilitair 'Freiwilligen-Motor-Flottile' op te richten. Zowel het Reichsmarineamt als het Marinekabinett voelde niets voor zo een bijdrage. De legerleiding dacht er anders over en steunde het plan toen het in het volgende jaar opnieuw werd voorgesteld. Deze steun was gebaseerd op de succesvolle deelname van de DMK aan de Kaisermanoeuvres dat jaar. De marineleiding bleef negatief, waardoor het ministerie van Oorlog, via de Chef van de Generalestaf, aan Aschenborn meedeelde dat er vanuit het ministerie geen noodzaak toe bestond. Echter, mocht er een oorlog uitbreken dan zou er zeker belangstelling zijn voor de geschikte vaartuigen. Het oprichten van het aangeboden 'Freiwilligen Motorboots-Flottille' was prematuur. Het in vredestijd aanbieden van de motorboten werd, dankzij het ministerie van Oorlog, gehonoreerd met het beschermheerschap van de keizer en de toestemming de term 'Kaiserlich' voortaan toe te voegen aan de naam van de club. Het Reichsmarineamt (RMA) bleef de initiatieven van de club afhouden, maar had geen bezwaar aan de toevoeging van het predicaat 'Kaiserlich'. Zo was de stand van zaken in 1913. Het uitbreken van de oorlog in het volgend jaar deed alles in een stroomversnelling komen. Er was dringend behoefte aan kleine vaartuigen voor de dienst op rivieren, kanalen en meren. Met name voor de rivier de Donau en de Narotschsee (Wit-Rusland). Er was nu een mogelijkheid om met de opleiding van een 'Freiwilligen Motorboots-Korps (FMK)' te beginnen. [Keizerlijk Decreet (A.K.O.) 30 september 1914]. De president , de gepensioneerde viceadmiraal Aschenborn, werd aangesteld als bevelhebber van dit Korps. De eigenaren, stuurlieden en verdere bemanningsleden van de overgenomen motorboten kregen een semimarineuniform. De eigenaar van de boot diende aan-

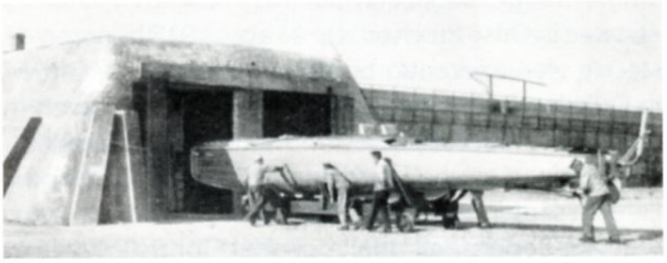

F-Boot wordt opgeborgen in bomvrij onderkomen. Zeebrugge.
Bron: Busch und Lorey, 1935.

gesproken te worden als 'Herr Bootsoffizier', de stuurlieden en motordrijvers kregen de status van onderofficier en de overige bemanningsleden de status van soldaat. In 1915 werd het blauwe uniform vervangen door *Feldgrau*. Op 15 oktober waren er drie flottieljes van 7-10 motorboten afgeleverd. De helft van de boten was bewapend met mitrailleurs. Een flottielje in

[7] Vizeadmiral a.D. Richard Aschenborn speelde als commandant van SMS *Nautilus* in 1884 een belangrijke rol bij het in bezit nemen van de Duitse kolonie Zuidwest Afrika.

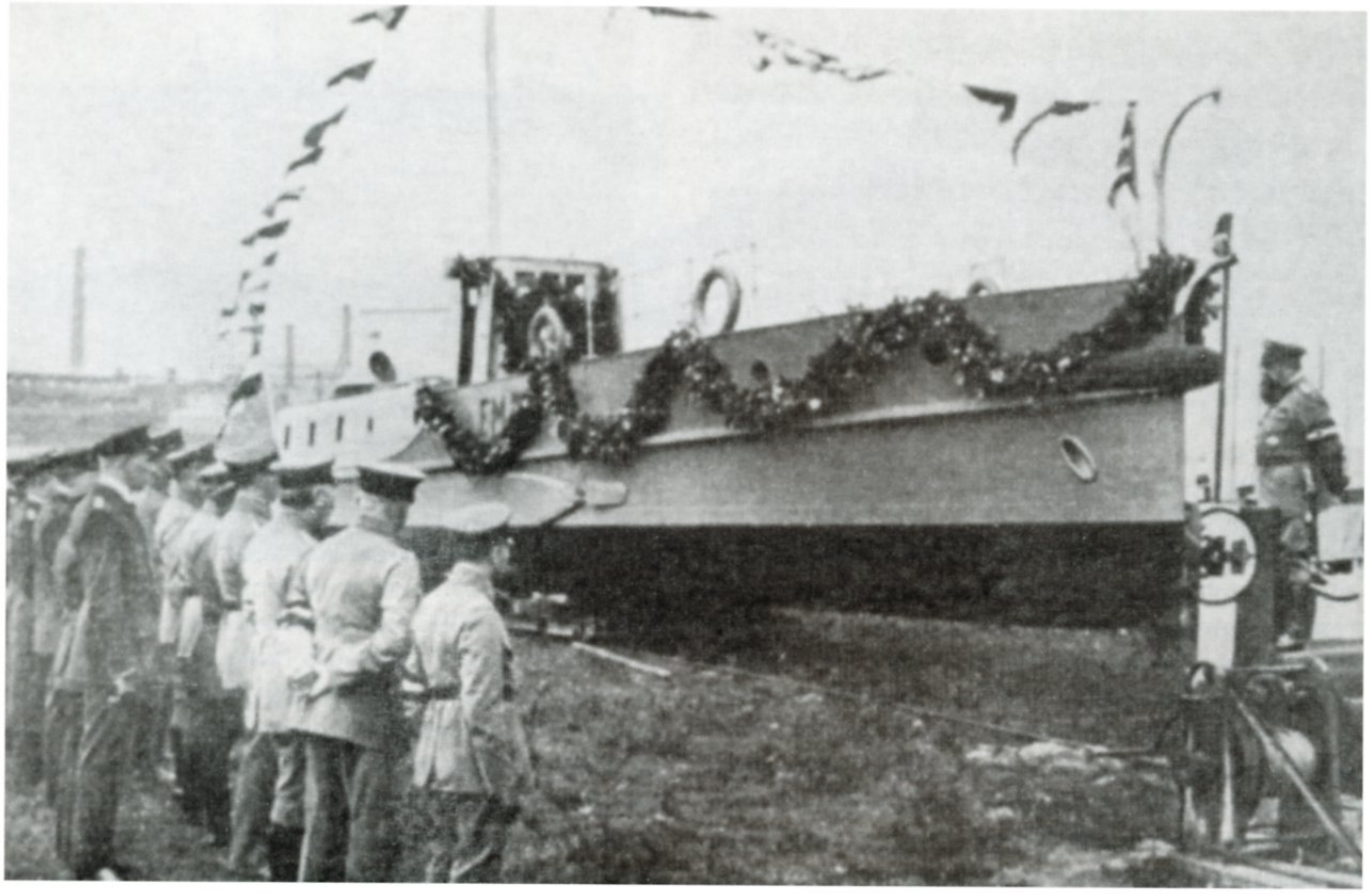

Te waterlating in 1915 van een motorboot van het Freiwilligen Motorboot-Korps (FMK) door viceadmiraal b.d, Richard Aschenborn (rechts met baard). De aangetredenen dragen zowel de oude blauwe uniformen als het nieuwe Feldgrau. Voorts dragen allen de zwart-wit-rode armband met naam van het korps. Bron: Stefanski, 2010.

België (toegevoegd aan het Marinekorps Flandern) en twee in Oost-Pruissen. Op 15 april 1915 bedroeg de sterkte vierenzeventig boten in het westen, achttien in Duitsland, zeventien op de Bodensee en zeven in de reserve. Het Korps bestond uit honderdvierenzestig schippers en honderdvierenvijftig manschappen. Later in samenwerking met Oostenrijk werd het Korps met het Bodenseeflottielje, en het Donauflottielje in Servië ingezet. In april 1918 bezat het FMK vierhonderdvierenvijftig motorboten. De tucht binnen het FMK week enigszins af van de discipline gewoon voor de Duitse weermacht. Waardoor het Duitse ministerie van Oorlog al had besloten in geval van beëindiging van de oorlog het FMK op te heffen. Op 6 maart 1916 was de maat vol en werden de motorboten en bemanningen rechtstreeks geplaatst onder het ministerie van Oorlog. Op 6 september 1918 viel het FMK onder de 'Chef des Feldkraftfahrwesens'.

Nabeschouwing

De kleine speciaal ontwikkelde motorboten voor het vegen of leggen van mijnen, voor de onderzeebootbestrijding en om als torpedodrager te fungeren hebben een belangrijke rol gespeeld tijdens de Eerste Wereldoorlog. De ontwikkeling van een onbemande op afstand bestuurbare motorboot voorzien van een springlading heeft een weg aangewezen die voortgezet is tot het heden. In de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde De Duitse Kriegsmarine tal van kleine onbemande aanvalsmotorboten waarvan alleen de Linse eind 1944 het operationele stadium bereikte. De geleide vliegtuigbom is een ander voorbeeld. De draadgeleide torpedo is thans in gebruik bij verschillende onderzeediensten.

Het door het Duitse leger inzetten van paramilitaire vrijwilligers om 'gevorderde' motorboten van particuliere eigenaars te bemannen, al of niet ten dele met de voormalige bezitter en/of personeel, was een onzalig idee. Het volledig onder de krijgstucht brengen van dit semimilitair geüniformeerde personeel was een noodoplossing. De Keizerlijke Marine heeft dit idee nooit willen overnemen. Ondanks het feit dat een gepensioneerde viceadmiraal ruim voor de Eerste Wereldoorlog met het idee kwam en de Duitse keizer er ook niet geheel afwijzend tegenover stond. Wel werden tal van deze motorboten in België ingezet in de binnenwateren en langs de kust. Hier bestond de bemanning echter uit marine personeel.

Nederlandse ambulances in het buitenland 1914-1918

Mr. Vincent J. Kramers

Inleiding

Toen de eerste wereldoorlog uitbrak vond de Nederlandse regering het niet goed dat het Nederlandse Rode Kruis ambulances naar het buitenland zou sturen. We moesten ons kruit droog houden voor het geval dat ook ons land in de oorlog zou worden betrokken. Voordien had ons Rode Kruis wel ambulances uitgezonden naar oorlogsgebieden:

- In de Frans Duitse oorlog van 1870 niet minder dan zeven, waarvan twee naar Duits gebied en vijf naar de Franse kant.
- Tijdens de Turks-Russische oorlog van 1877 hulpposten in Constantinopel en in de Kaukasus.
- Tijdens de Boerenoorlog gingen er vier naar Zuid-Afrika.
- In 1912 in de Balkanoorlog een naar Servië.

In 1914 besloot onze regering om de export te verbieden van genees- en verbandmiddelen. De toelichting van het desbetreffende Koninklijk Besluit stelt dat wegens het oorlogsgevaar plotseling de noodzakelijkheid was gebleken om gedurende de mobilisatie de uitvoer van deze goederen te verbieden. Voorkomen moest worden dat de aanwezige voorraad zodanig zou verminderen dat die voor de behoeften in eigen land niet toereikend zou zijn. De medische hulp van ons neutrale land aan oorlogvoerende landen werd verstrekt om humanitaire redenen, niet om partij te kiezen.

De hulpverlening kwam in veel gevallen op gang waar werd ingespeeld op noodsituaties maar ook wel op verzoek. In 1915 stond in onze kranten een advertentie die opriep om hulp voor de Berufsorganisation Deutschland für Krankenpfleger. Particuliere initiatieven voor ambulancewerk in het buitenland waren toegelaten. Voor de in ons land uitgeruste ambulances mocht het embleem van het Rode Kruis worden gebruikt. Onze regering stelde zich ten opzichte van dit werk vrijblijvend op. Een brief van 7 maart 1917, ondertekend door de minister van Buitenlandse zaken Loudon, geadresseerd aan mevrouw van Riemsdijk, voorzitter van het Centraal Comité voor de Nederlandse Ambulance naar Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, vermeldt: De Nederlandse regering heeft geen oordeel over de uitzending en werkzaamheid van ambulances naar den vreemde. Deze vallen buiten haar bemoeiingen.

Verschillende initiatieven

Al in 1914 is medische hulp verleend door de Nederlandse Vereniging van Weldadigheid in Brussel en Antwerpen. In oktober 1914 is de Nederlandse Kröller-Müller als oorlogsverpleegster werkzaam geweest voor het Duitse Rode Kruis in Rijssel (Lille) en Luik, vooral voor Britse gewonden. Onze onbezoldigde consul in Sint-Petersburg van Gilse van der Pals nam in september het initiatief om in zijn residentie, een klein paleisje, een noodhospitaal voor 40 Russische officieren in te richten. Hij had een onderneming in rubber en zou de rijkste man in die stad zijn geweest. Er was een Nederlandse arts aanwezig. In samenwerking met de Hollandse Gereformeerde kerk ter plaatse stichtte hij ook nog een lazaret voor lagere militairen in Tsarskoye Selo. Dit werk werd voortgezet tot augustus 1916.

In juni kwam uit Nederland een ambulance met drie artsen en elf verpleegsters naar Sint Petersburg. De reis ging via Engeland, Noorwegen, Zweden en Finland. Wegens beperkte geldmiddelen zou de uitzending niet langer dan een half jaar duren. In een stoffig paleis waren tachtig bedden beschikbaar. Aanvankelijk moest enig wantrouwen worden overwonnen toen de personeelsleden voor Duitsers werden aangezien.
Aan het begin van de oorlog had de Engelse Lady Paget, een Duitse van geboorte en een vriendin van koningin Victoria, een ambulance georganiseerd naar Servië. Haar zoon was daar gezant geweest. Terwijl het Britse leger toen nog geen verpleegsters aannam voor het front in Frankrijk, trok Paget wel vrijwilligsters aan, ook uit Nederland. De standplaats was Usqub, toen Servisch, nu Skopje, de hoofdstad van het sinds 1991 onafhaneklijke Macedonië. Toen die regio door

'De stille helden-daden van het slagveld. De Nederlandsche ambulance te Brussel'.

de Bulgaren was veroverd zijn de Britse leden met een vrijgeleide naar Zwitserland vertrokken maar de Nederlandse verpleegsters bleven vrijwillig ter plaatse, nu in dienst van het Bulgaarse en Duitse Rode Kruis. Zij ontvingen decoraties van beide landen. In 1917 repatrieerden zij via Athene. Bij de ambulance van Lady Paget werkte ook een Britse arts die zich eerst tevergeefs had gemeld bij zijn eigen leger. Hij was met 32 jaar te oud. De Britten gingen er toen vanuit dat de oorlog zeker met kerstmis afgelopen zou zijn.

In Amsterdam is op zijn beurt de Servische consul actief geweest bij het werven van medisch personeel voor in zijn land. Er heeft ook een Nederlands Comité tot steun van het Servische Rode Kruis en de noodlijdende Servische bevolking bestaan. Er moeten toen Nederlanders in dat land gewerkt hebben. In 1917 berichtte de Nederlandse honoraire consul in Saloniki, Griekenland, aan de gezant in Athene dat er geld nodig was voor de aldaar werkzame Ambulance Néerlandaise de la Croix Rouge Serbe. Het enige wat de gezant kon doen was het verzoek doorgeven naar Nederland, waarop een overmaking van f 2000 volgde. In hetzelfde jaar zijn die medewerkers gerepatrieerd.

Het eerder vermelde Centrale Comité voor de ambulance in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije had de steun van de politicus Abraham Kuyper, een staatsman van wie bekend was dat hij sympathie had voor de centrale mogendheden. In het comité van aanbeveling zaten onder anderen Valckenier Kips, redacteur van het pro-Duitse en anti-Engelse weekblad De Toekomst, en de musicus Willem Mengelberg. Op 28 december 1915 vertrok deze ambulance uit Amsterdam met 74 personen, zowel bestuursleden, als artsen en verpleegsters, de nodige voorraden en materialen. De eerste bestemming was Gleiwitz in Silezië, toen Duits, nu Pools. Het Nederlandse hospitaal met een staf van 33 personen beschikte over 2600 bedden. Omdat deze plaats ver verwijderd was van het oostelijke front bleef de ambulance daar tot begin 1918. Het werk werd voortgezet in Celle. Begin 1916 arriveerde de ambulance- staf in Boedapest, waar men voor een half jaar intrek kon nemen in een joods blindeninstituut. Mej. Henriette Kuyper deed er de huishouding. In augustus verhuisde de ambulance naar Olmütz in Moravië , nu Tsjechië, waar zij bleef tot maart 1918. Ze waren daar ondergebracht in een concertzaal, waar veel verschillende talen werden gesproken, ook Rus-

'De leden der Ned. Ambulance in het lazaret te Gleiwit in Silezië'.
Bron: Het leven, 20 februari 1916.

sisch en Turks. In deze hospitalen was het sterftecijfer laag. Ze zaten namelijk ver van het front. De ernstigste gevallen zaten dicht bij het front.

Neutraal

Uiteraard moest ervan uitgegaan worden dat de Nederlandse ambulances geheel neutraal ingesteld waren. De chirurg Hijmans, die in Boedapest en Olmütz had gewerkt, vond het nodig om in augustus 1916 aan de bel te trekken. In een brief van 11 bladzijden aan onze opperbevelhebber deed hij enkele hem onwelgevallige zaken uit de doeken. Volgens Hijmans had de ambulance naar de centrale mogendheden meer ten doel om verbandmiddelen, medicijnen, apparatuur en rubberartikelen ons land uit te smokkelen alsmede grote hoeveelheden voedsel, drank en andere schaarse goederen. Dokter Hijmans had eerder bedongen dat de medische voorraden alleen voor het werk van onze ambulance gebruikt zouden worden. Veel hiervan was immers in ons land gekomen vanuit Engeland en de Britse blokkade liet zulke goederen alleen door als Nederland de verzekering gaf dat zij niet bij de vijand terecht zouden komen. Maar tot zijn verdriet zag Hijmans dat veel goederen onbeperkt werden geschonken aan de militaire overheden. Ook in de particuliere bagage van de deelnemende Nederlanders waren veel van die goederen meegekomen. Hijmans had de indruk dat het hoofddoel van de opzet van deze ambulance was om onze oosterburen te helpen aan schaarse goederen. Voor het overige was de ambulance zelf niet al te serieus opgezet, er was maar een chirurg en veel verplegend personeel was onvoldoende opgeleid.

Twee Nederlandse antiquairs en hun nonnen

In september 1914 startten twee Nederlandse antiquairs in Parijs met vijf nonnen een auxiliair hospitaal met zestig bedden in het klooster St Vincent et Paul. Zij weigerden een subsidie van de Franse regering aan te nemen. Najaar 1915 begon in Parijs ook een uit Nederland uitgezonden ambulance te opereren. Het eerste jaar werden alle kosten betaald door sir Henry Deterding, de oprichter van Shell. Het hospitaal was gevestigd in het restaurant Pré Catalan in het Bois de Boulogne. Er heeft een plan bestaan om een gedenkteken te plaatsen voor het verrichte ambulancewerk, maar de eigenaar vond dat het geen reclame zou zijn als de gasten in een voormalig ziekenhuis zouden worden ontvangen. De Nederlandse arts Esser, die begin 1914 in Frankrijk als enige niet-militair een cursus oorlogschirurgie volgde, bood na het uitbreken van de oorlog zijn diensten aan bij de Fransen en, na

'Hollandsche Ambulances in den vreemde: II. In Rusland'.
Bron: Het leven, 28 maart 1916.

afwijzing, bij de Britten, die niet antwoordden. In juni 1915 kon hij in overleg met een Oostenrijkse Oberatzt met vier operatiezusters beginnen met plastische chirurgie in Brno, nu Tsjechië. Later kwam hij met zeven verpleegsters terecht in Wenen in een hospitaal dat eerder door het Amerikaanse Rode Kruis was geleid en, na ruzie, in Boedapest.

Besluit

De uitgezonden ambulances naar Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Parijs en Sint Petersburg maakten gebruik van het logo van het Rode Kruis en werden gesteund door nationale comités. Al het Nederlandse ambulancewerk vond plaats ver van de fron-

''t Bezoek aan de Hollandsche Ambulance. Foto genomen bij gelegenheid van een bezoek van Hollandsche officieren aan onze ambulance, sinds bijna anderhalf jaar gevestigd in de Pré Catelan, Bois de Boulogne te Parijs'.
Bron: Het leven, 27 februari 1917.

'het vertrek van de ambulances voor Duitschland en Oostenrijk'.
Bron: Het Leven, 4 januari 1916.

ten en was erop gericht om de gewonde patiënten zoveel mogelijk te herstellen. Dit in tegenstelling tot veel veldhospitalen van de oorlogvoerenden, waar er vooral naar gestreefd werd de gewonden zo snel mogelijk weer naar het front te sturen. Bij de Duitsers konden blijkbaar van elke duizend gewonden binnen een maand zevenhonderd weer terug naar het front. Van alle duizend Russische gewonden konden na drie maanden nog geen tweehonderd terug naar hun onderdeel. Het is bekend dat gewonde Nederlanders uit het Franse Vreemdelingenlegioen in ons hospitaal terecht kwamen. Ook veel anderen wilden hier graag verpleegd worden.

Met het ambulancewerk heeft ons land, wellicht op bescheiden schaal, geen slecht figuur geslagen. Dat was ook wel nodig: we waren buiten de oorlog gebleven, ons nationaal inkomen zou met 80 % zijn gestegen en ons is veel bespaard gebleven. In zijn boek De donkere poort uit 1931 ging dr. P.H. Ritter jr. zo ver om het ambulancewerk een nieuwe diamant in de Nederlandse kroon te noemen, maar daar is niet iedereen het mee eens.

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag
Memorie van de arts H Hijmans, toegang: 2.13.70-3

Literatuur

- Groen, Jorge, *Nederland in de grote oorlog* (Amsterdam 2004).
- Kuyper, H.S.S., *Hongarije in oorlogstijd. In en om de Nederlandsche ambulance te Boedapest* (benevens een uitstapje naar Weenen) (Baarn, Bosch 1918).
- Mandere, H.Ch.G.J. van der, *Het Nederlandsche Roode Kruis van 1917-1920* (Z.p. 1921).
- Neelissen, Ton, *Het tomeloze leven van Johannes Esser* (Amsterdam 2002).
- Tienhoven, A. van, *De gruwelen van den oorlog in Servie. Het dagboek van den oorlogs-chirurg Dr. A. van Tienhoven naverteld door M.J. Brusse* (Rotterdam 1915).
- Verspijck, G.M., *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1967* (Den Haag, Nijkerk 1967).
- Ritter Jr., P.H., *De donkere poort* (Den Haag 1931).

Het ruimen van landmijnen in Nederland 1940-1947

Kapitein b.d. A.H. Meijers

Inleiding

Na de korte maar hevige strijd in de meidagen van 1940 lagen her en der in Nederland grote hoeveelheden explosieven verspreid. Ook waren er op vele plaatsen mijnenvelden nog aanwezig die door Nederlandse of Franse eenheden waren gelegd.

Dit achtergelaten oorlogsmateriaal viel in het niet bij de gigantische hoeveelheden die na de bevrijding in 1944-1945 werden aangetroffen. Al deze explosieven vormden niet alleen een ernstig gevaar voor de Nederlandse en geallieerde troepen, maar ook voor lijf en goed van de Nederlandse burgerbevolking. Daarnaast vormden deze explosieven ook een bedreiging voor de volksgezondheid, de economische voorzieningen en de wederopbouw.

Kort na de bevrijding van Zeeland, Noord Brabant en een deel van Limburg wees een enquête uit dat in deze provincies 8.000 ha. land- en tuinbouwgrond met landmijnen was bezaaid,terwijl hierdoor 40.000 ha. grond niet kon worden bereikt. Gemiddeld drie personen per dag verongelukten in de beginperiode na de bevrijding van Zuid-Nederland door de ontploffing van mijnen of andere explosieven. Uit een in 1946 gehouden telling bleek, dat er in geheel Nederland 5.400 mijnenvelden waren geregistreerd en er nog zo'n 900 in kaart moesten worden gebracht.[1]
Dit artikel beoogt een overzicht te geven van mijnopruiming in Nederland in de jaren 1940-1941 en de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog. In deze periode hielden diverse organisatie zich bezig met het ruimen van explosieven waarbij naast Nederlandse militairen ook burgers én Duitse krijgsgevangenen werden ingezet.

De eerste slachtoffers en de eerste ruimingen van landmijnen (1939-1941)

Bij slachtoffers van landmijnen in Nederland denkt men al gauw aan de oorlogsperiode 1944-1945. Maar de eerste slachtoffers vielen al tijdens de mobilisatie van het Nederlandse leger in 1939 toen militairen op veel plaatsen in Nederland mijnenvelden aanlegden. Bij het leggen van deze landmijnen kwamen vijf militairen en een arbeider om het leven en vielen door andere ongevallen met landmijnen nog eens twee burgerslachtoffers en acht militaire slachtoffers.

Na de Nederlandse capitulatie op 15 mei 1940 bleven de Nederlandse militairen tot 15 juli 1940 in hun garnizoenen, waar zij een betrekkelijke bewegingsvrijheid hadden. Zij hielden zich bezig met het verzamelen van wapens en uitrustingstukken. Daarnaast werden ook opruimwerkzaamheden uitgevoerd zoals het verwijderen van landmijnen.[2] Dit verwijderen van landmijnen werd door militairen van de Nederlandse genie uitgevoerd. Bij deze ruimingen zijn in de maand mei in totaal acht genisten om het leven gekomen.

Maar niet alleen militairen van de genie ruimden de landmijnen op, ook militairen van het 'Regelingsbureau der Commissie van Proefneming' hebben, met toestemming van de *Militärbefehlshaber* in Nederland, generaal A.E. von Falkenhausen, tot 15 mei 1942 in totaal 1.100 landmijnen, 9.300 projectielen, 1.000 vliegtuigbommen, 50 grondmijnen en 2 vliegtuigwrakken geruimd. Hierbij kwam drie man om het leven.[3]

[1] H. Winkel, *Overzicht der werkzaamheden van het militair gezag gedurende de bijzondere staat van beleg, 14 september 1944 - 4 maart 1946, samengesteld door het Afwikkelingsbureau Militair Gezag* (Den Haag 1947).

[2] D.J. Smit, *Onder de vlaggen van Zweden, Een medisch-historische studie naar aspecten van internationale bescherming van en hulp- en zorgverlening aan Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap van 1940 tot 1945* (Den Haag 1996).

[3] *Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) Den Haag*, IMG/KL doos 566, inventarisnummer 1, Overzicht van de werkzaamheden van de Afdeling voor het onschadelijk maken van niet gesprongen munitie, vliegerbommen, enz.

Duits waarschuwingsbord ergens langs de kust van Noord-Holland.
PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Velserbroek.

De ruimingen in de bevrijde zuidelijke provincies (september 1944- april 1945)

Zoals in de inleiding aangegeven lag Zuid-Nederland bezaaid met mijnenvelden en grote hoeveelheden andere explosieven. Verscheidene instanties en personen poogden hier iets aan te doen en begonnen met het ruimen van deze explosieven. Ongeoefend personeel van de Binnenlandse Strijdkrachten en burgers waagden zich aan dit gevaarlijke werk waardoor er een groot aantal ongelukken gebeurde en het animo om verder te werken geringer werd. Deskundiger waren genisten van de Britse en Canadese strijdkrachten. Zolang de oorlog niet was beëindigd had het belang van de Nederlandse burger niet de hoogste prioriteit. Nadat het Militair Gezag enkele schuchtere pogingen had gedaan om een mijnopruimingsdienst op te richten werd op 4 november 1944 door de Britten beslist dat het ruimen van mijnen een legertaak was. Voor zover hier Nederlandse troepen voor werden ingezet was het de taak van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten (B.N.S.) om dit te regelen. Als uitvloeisel van deze beslissing plaatste Chef Staf Militair Gezag zijn, uit 10 man bestaande, '*Bomb Disposal* ploeg' over naar de B.N.S. Op 17 november 1944 arriveerde de in Engeland in het opruimen van vliegtuigbommen en landmijnen opgeleide kapitein Ir. J.T. de Koningh met zijn bomopruimingsploeg vanuit Engeland in Brussel. De Koningh kreeg opdracht om met spoed dertig vrijwilligers te werven uit het rekrutendepot te Sint-Niklaas (België). Na een cursus kregen zij de taak om de spoorlijn van Bergen op Zoom naar Vlissingen te zuiveren. Verder moest De Koningh een Britse *Railway Construction Company* bij Nederweert te assisteren met het ruimen van mijnen en tot slot was het zijn taak om de opleiding van Nederlandse militairen vorm te geven.

Eindelijk konden Nederlandse militairen beginnen met het ruimen van explosieven in bevrijd Zuid-Nederland. Er werden vrijwilligers aangenomen en half december 1944 werd de 'Compagnie Bomopruiming', ook wel *1st Dutch Bomb Disposal Company* genaamd, opgericht. De staf vestigde zich in het vanuit Brussel meer centraal gelegen Turnhout (België) vlak bij de Nederlandse grens.[4] Ondanks al het werk van de Compagnie Bomopruiming bleven er toch klachten van Nederlandse burgers binnenkomen. Uiteindelijk ondernam het Militair Gezag, tegen de Britse beslissing in, toch weer schuchtere pogingen om een eigen mijnenruimorganisatie op te zetten. Bij *SHAEF Mission to the Netherlands* in Brussel werd een verzoek ingediend voor erkenning van de gehele groep mijnenruimers van het Militair Gezag als legeronderdeel. Dit verzoek werd afgewezen.[5] Onder druk van *SHAEF* werd om besloten om alle opgeleide militaire vrijwilligers van het Militair Gezag over te plaatsen naar de Compagnie Bomopruiming. Na de afwijzing van het verzoek om erkenning besloot het Militair Gezag eind januari 1945 om geen initiatief meer te nemen tot het oprichten van een eigen mijnenruimorganisatie.[6]

Omdat de Compagnie Bomopruiming door de Britten nog niet officieel was erkend, kon men moeilijk of helemaal niet aan materieel komen. In maart 1945 kwam eindelijk de langverwachte erkenning en mocht het de naam *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company* gaan voeren. In april 1945 kwamen tweehonderd uniformen en het gevraagde transportmateriaal beschikbaar waardoor nieuwe vrijwilligers konden worden aangenomen en opgeleid. Het werkterrein voor de compagnie bleef niet beperkt tot het zuiden. In april 1945 waren de oostelijke en noordelijke provincies eindelijk bevrijd en vroeg *Civil Affairs (SHEAF)* om een paar ploegen vrij te maken voor het opruimen van mijnen bij hoogspanningsleidingen in die provincies.[7]

[4] *NIMH*, 566, inv. 4, Voorspel I door ir J.T. de Koningh, reserve kapitein der Genie. Archief Stichting Geschiedkundige Verzameling Explosieven Opruimingsdienst (SGVEOD),Verslag over No. 1 Netherlands Mine Lifting Company.

[5] W. Busscher, Explosieven Opruiming in Nederland (ongepubliceerd).

[6] *Nationaal Archief (NA)*, Den Haag. Archief Militair Gezag 1939-1947, toegangnummer 2.13.25; H.Winkel, *Overzicht werkzaamheden van het MG Afwikkelingsbureau Militair Gezag gedurende de bijzondere staat van beleg. 14 september 1944 - 4 maart 1946.*

[7] *NIMH*, 566, inv. 4,Voorspel I, door ir J.T. de Koningh, reserve kapitein der Genie.

De oprichting van de Dienst Opruiming Mijnen en inzet van burger vrijwilligers (april-september 1945)

De geallieerden, en dus ook de Nederlandse militaire mijnopruimers ruimden in veel gevallen alleen operationeel; dat wil zeggen alleen die gebieden die van militair belang waren. Tussendoor werd op verzoek ook voor de burgerbevolking geruimd. Aangezien de wederopbouw in Zuid-Nederland nog steeds grote hinder ondervond van de vele aanwezige mijnenvelden ondernam het Militair Gezag in maart 1945 wederom een poging om een mijnenruimorganisatie op te richten. Op 12 april 1945 kwam, ondanks de Britse beslissing van 4 november 1944, de Dienst Opruiming Mijnen (D.O.M.) tot stand. SHAEF werd op de hoogte gesteld en kwam tot het inzicht dat de Britse en Canadese troepen alleen ruimden ten behoeve van eigen operaties. De rest moest door het Militair Gezag worden gedaan.[8] Zolang de D.O.M., die uit twee bataljons mijnenruimers bestond, nog niet volledig gevuld was mochten de Provinciale Militaire Commissarissen in geval van nood mijnen laten ruimen door burgers. Daartoe werden de Burger Diensten Opruiming Mijnen (B.D.O.M.) en Dienst Burgermijnopruiming opgericht. Personeel van *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company* verzorgde in de meeste gevallen de opleiding en hield met twee à drie man toezicht op de werkzaamheden.[9] Voor zover is na te gaan kwamen hierbij dertien burger mijnenruimers om het leven.

Duitse krijgsgevangenen zoeken naar landmijnen. De linker militair bediend een mijndetector 'Wien 41'. De twee andere militairen maken gebruik van lange mijnenprikkers.
Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD, Soesterberg

De inzet van Duitse krijgsgevangenen

De Amerikaanse en Britse legerleiding hadden besloten om de Duitse troepen na hun overgave niet de status van krijgsgevangene te geven, maar die van *Disarmed Enemy Forces* (DEF) of zoals de Britten dat noemden *Surrendered Enemy Personnel* (SEP). Door de Duitsers de status van krijgsgevangene te onthouden, konden deze militairen onder andere worden gebruikt voor het mijnenruimen. Het Verdrag van Genève van 17 juli 1929 (Krijgsgevangenenverdrag) zou dan niet van toepassing zijn.[10] Behalve in Nederland zijn onder meer in België, Luxemburg, Frankrijk, Denemarken, Noorwegen en op het Britse eiland Guernsey zo Duitse krijgsgevangenen ingezet om landmijnen te ruimen.

Op 20 mei 1945 was de Duitse geniebrigade voor het opruimen van mijnenvelden in Nederland gereed voor inzet. Door de oprichting van deze geniebrigade kon het mijnenruimen grootscheeps worden aangepakt. Commandant werd de *Oberstleutnant* Rudolf Draeger. De naar deze luitenant-kolonel vernoemde *(Pionier) Brigade Draeger* bestond uit 105 officieren en 3244 onderofficieren en manschappen. De bevelsstructuur binnen de brigade was geheel in Duitse handen. Alle voorkomende stafwerkzaamheden werden door de Duitsers zelf uitgevoerd.

Oberstleutnant Draeger was als commandant verantwoording schuldig aan de Britse autoriteiten voor wat betreft de juiste wijze van mijnenruimen en het in stand houden van de discipline binnen de brigade. Vanaf 1 oktober 1945 zouden dit de Nederlandse autoriteiten zijn. Geallieerde en later Nederlandse autoriteiten gaven (op zeer dringende gevallen na) nooit rechtstreeks opdrachten aan de Duitse eenheden in het veld. Opdracht tot het ruimen van bepaalde gebieden werd altijd verstrekt aan de staf van de bri-

[8] J.F.R. van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog. Hoofddeel II. De opbouw ten behoeve van de pacificatie van Nederlands-Indië, 5 mei 1945 - 27 december 1949. Aanhangsel, De Mijnopruimingsdienst* ('s-Gravenhage 1959).

[9] SGVEOD, Verslag over *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company*.

[10] J. van Woensel, *Vrij van explosieven. De geschiedenis van het EOCKL en zijn voorgangers 1944-2004 (Amsterdam 2004), W. Thamm, Festung Holland, Landminenräumung in den Niederlanden 1945-1947* (Schashagen 2009).

Een Brits waarschuwingsbord in de omgeving van Groesbeek.
Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD, Soesterberg.

gade. De bewaking en supervisie werd in het begin uitgevoerd door de Canadezen. Half juni werd het een Britse verantwoordelijkheid. In eerste instantie werden de Duitse krijgsgevangenen ingezet ten noorden van de grote rivieren. Overbodige krijgsgevangenen werden teruggezonden naar Duitsland en daar door de Britten in vrijheid gesteld. Zieke, gewonde en oudere Duitsers werden vervangen door personeel uit de krijgsgevangenkampen in België. Voor supervisie hadden de Britten, naast eigen personeel, ook één tot drie Nederlandse geniecompagnieën onder hun bevel. *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company*, die in het zuiden werkzaam was werkte nog niet met Duitse krijgsgevangenen. Pas half augustus 1945, toen het meeste werk boven de grote rivieren (met uitzondering van Gelderland) was uitgevoerd, werden eenheden van de Brigade Draeger in het zuiden ingezet.

In januari 1946 werd de afgeslankte brigade omgevormd naar een regiment en bestond het uit 34 officieren en 1022 onderofficieren en manschappen. De officiële naam was *Pionier-Regiment I*, maar de eenheid werd ook wel *Regiment Kaschta* genoemd naar haar commandant *Hauptmann* Heinrich Kaschta. In de loop van september 1946 werd het regiment opgeheven en werd er een nieuwe eenheid gevormd. Deze eenheid, 'Detachement Duitsche Mijnenruimers' bestond uit 180 vrijwilligers, die verklaard hadden langer in Nederland te willen blijven, en uit 120 gedwongen militairen. Het geheel stond onder bevel van de Inspektor (*Wehrmachtbeambten*) Karl-Heinz Marotzki die als verbindingsofficier naar de M.M.O.D. optrad. De gedwongen krijgsgevangenen werden in Middelburg tewerkgesteld. Het vrijwillig personeel van het detachement werkte onder veel betere omstandigheden in Geertruidenberg. Naast betaling kregen deze vrijwilligers ook verlof en van een strenge bewaking was in Geertruidenberg geen sprake. Naast de werkzaamheden vanuit Geertruidenberg en Middelburg werkte er ook een eenheid vanuit Mook. In de loop van 1947 werden ongeveer 280 man gerepatrieerd.[11]

Als één van de laatste twintig krijgsgevangenen had Marotzki een verklaring getekend waarin hij de wens uitsprak in Nederland te mogen blijven. Dit werd toegestaan. In de nacht van 2 op 3 oktober 1947 reisden uiteindelijk de laatste negentien in Nederland verblijvende Duitse krijgsgevangen af naar Munsterlager in Duitsland waar zij door de Nederlandse bewakers werden overgedragen aan de Britse autoriteiten.[12]

Naast het personeel voor de *Brigade Draeger* werden zo'n 3.100 krijgsgevangenen van de Kriegsmarine aangewezen om langs de kust landmijnen, kustver-

[11] Van Woensel, *Vrij van explosieven*.

[12] Thamm, *Festung Holland*.

Een rij delinquenten (voormalige Nederlandse SS'ers) die werden ingezet voor het ruimen van mijnenvelden in Zuid-Nederland. Stichting Geschiedkundige Verzameling EOD, Soesterberg.

sperringen en andere soorten munitie op te ruimen. Verder waren deze troepen verantwoordelijk voor het ruimen van de Duitse grondmijnen die op diverse plaatsen in de rivieren waren gelegd. De Duitse *Kapitän zur See* Heinz Bonatz, vóór de capitulatie havencommandant van Rotterdam, werd aangewezen als commandant. Net als bij de Duitse geniebrigade was de bevelsstructuur geheel in Duitse handen. Bonatz was in eerste instantie verantwoording schuldig aan de *Senior British Naval Officer Holland*. De krijgsgevangenen werden tot begin september 1945 bewaakt door de Canadezen waarna de Britten (de *Palestinian Group Netherlands*) het onder verantwoording van de Nederlandse *Naval Disarmament Control Staff* overnamen. Vanaf 1 oktober 1945 was de Nederlandse krijgsmacht verantwoordelijk voor de bewaking, legering en voeding van de Duitse eenheid.

Eind januari 1946 waren er nog maar 596 Duitse krijgsgevangenen van de voormalige *Kriegsmarine* in Nederland aanwezig. Deze, veelal vrijwillig, achtergebleven militairen waren toen op zeven plaatsen gelegerd.[13] De laatste 230 krijggevangenen van de voormalige *Kriegsmarine*, ook wel *Deutsche Marine Gruppen* genoemd werden in maart 1947 vanuit IJmuiden per schip teruggezonden naar Duitsland, waar ze aan de Britten werden overgedragen.[14]

In totaal zijn er 227 Duitse krijgsgevangenen om het leven gekomen bij mijn- en munitieruimingen in Nederland en raakten er meer dan 400 gewond.

De inzet van politieke delinquenten en Nederlandse SS'ers

In de loop van 1945 werd in de media de discussie gevoerd dat Nederlandse jonge mannen niet aan de gevaren van het mijnenruimen bloot moesten worden gesteld. Dit werk zou namelijk beter door NSB'ers en Nederlandse SS-ers uitgevoerd kunnen worden. Tot de capitulatie van het Duitse leger op 5 mei 1945 wilde het geallieerde opperbevel echter niets weten van het inzetten van deze Nederlandse SS'ers (zogenaamde 'wapendragers'). Het Militair Gezag wilde ook geen vermeende NSB'ers gedwongen inzetten zolang deze niet waren veroordeeld. Ook het voorstel voor het inzetten van politieke delinquenten met het vooruitzicht op strafvermindering werd afgewezen. Wel mochten politieke delinquenten vrijwillig mijnenruimen tegen een geldelijke beloning. Deze zou dan worden uitgekeerd na vrijspraak door de rechter. Bij een veroordeling moest de rechter maar beslissen wat er met het verdiende geld moest gebeuren. In mei 1945 zijn door een sectie van *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company* voor het eerst Nederlandse SS'ers uit

[13] Ibidem.

[14] *NA*, Archief Marinestaf, toegangsnummer 2.12.19, inv.nr.716, Naval Disarmament Control Staff.

het gevangenenkamp Vught ingezet. Deze mannen hadden zich vrijwillig aangemeld. De proef voldeed uitstekend. Ook andere secties van *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company* gingen in plaats van burgervrijwilligers met delinquenten werken. De ploegen konden nu zo'n 10.000 mijnen per week ruimen. In de loop van augustus-september 1945 nam de inzet sterk af toen de Britten in Zuid-Nederland Duitse krijgsgevangenen gingen inzetten voor het mijnenruimen.[15]

Hoeveel dodelijke slachtoffers er exact onder de NSB-ers en SS'ers zijn gevallen is niet bekend. Minimaal 38 gedetineerden kwamen bij deze mijn- en munitieruiming om het leven.

Van Dienst Opruiming Mijnen naar Mijn- en Munitie Opruimingsdienst (september 1945 - december 1947)

Per 1 september 1945 werd als opvolger van de D.O.M. de 'Mijnopruimingsdienst'(M.O.D.) opgericht. De M.O.D. bestond uit een staf, het 1ste Bataljon van het 2e Regiment Infanterie (I-2 R.I.) en het 2e Bataljon van het 8e Regiment Infanterie (II-8 R.I,), de Nederlandse Infanterie Mijnenschool (N.I.M.S.) en een Opruimings- en Bergingdienst (O.B.D.). De kern van I-2 R.I. zou gevormd worden door personeel van *No. 1 Netherlands Mine Lifting Company* terwijl het zogenaamde Dutch National Battalion het hart vormde van II-8 R.I. De O.B.D. kreeg de taak om grote hoeveelheden vliegtuigbommen en andere munitie op te ruimen.

Toen op 1 oktober 1945 de M.O.D. zelfstandig opereerde en het de taken en verantwoordelijkheden van de Britten had overgenomen bestond zij uit een respectabel aantal onderdelen. Daarbij sprong in het oog dat een Britse geniecompagnie, een Brits bomopruimings peloton en een Brits peloton met mijnenspeurhonden onder Nederlands bevel stond.

Toen op 1 december 1945 het laatste genieonderdeel werd ontrokken aan de bevelen van de commandant M.O.D. was dit een zuiver infanterieonderdeel geworden. Het systeem om eenzelfde groep te gebruiken voor zowel technische leiding als voor bewaking voldeed in de praktijk uitstekend. Het voorkwam wrijvingen tussen de infanterie, die in het verleden verantwoordelijk was voor de bewaking, en de genie, die verantwoordelijk was voor de supervisie op het ruimen.

Op 15 maart 1946 wijzigde de minister van Oorlog de naam Mijnopruimingsdienst in Mijn- en Munitieopruimingsdienst (M.M.O.D.) en werd de samenstelling van het onderdeel aangepast. De twee infanteriebataljons, die zowel de bewaking van de Duitse krijgsgevangenen als de supervisie op het ruimen uitvoerden, werden samengevoegd tot het Bataljon Technische Bewakingstroepen (B.T.B.). De staf van de M.M.O.D. betrok de Nieuwe Doelenkazerne in Leiden. In dezelfde straat in Leiden was ook de M.O.D. van de Koninklijke Marine gevestigd. De afkorting M.M.O.D. werd veelvuldig gebruikt voor Marine Mijnenopruimingsdienst. Dit creëerde regelmatig verwarring.[16]

De N.I.M.S. werd op 19 november 1945, toen zij het personeel voor de M.O.D. had opgeleid, ingedeeld bij het 1e Regiment Pioniers. De naam van de school werd veranderd in 'Mijnenschool'. De Mijnenschool had tot taak om het nieuwe personeel voor de M.M.O.D. en personeel van de genie op te leiden. In februari 1948 bevond de school zich in Amersfoort op het terrein van het voormalige kamp Amersfoort. De school had toen tot taak een zo groot mogelijk aantal militairen met bestemming Nederlands-Indië op te leiden en wegwijs te maken met het ruimen van mijnen.[17]
Door minder toevoer van werk maar ook door het aflopen van diverse contracten van militairen nam de omvang van de M.M.O.D. in de loop van de tijd af. Op 4 oktober 1947, een dag nadat de laatste 19 Duitse krijgsgevangenen Nederland hadden verlaten, staakte de M.M.O.D. het mijnenruimen. De ook al flink ingekrompen O.B.D. die sinds augustus 1947 geen nieuw werk meer had aangenomen, ging tot 23 november 1947 nog door met het ruimen van munitie. De resterende werkzaamheden werden overgenomen door de Hulpverleningsdienst van het toenmalige Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze dienst zou uiteindelijk tot1971 explosieven ruimen.

Nawoord

Bijna drie jaar nadat de eerste Nederlandse militaire vrijwilligers waren begonnen, was Nederland zo goed als mijnenvrij. Het exacte aantal geruimde landmijnen is niet bekend, maar door de Duitse krijgsgevangenen zijn in totaal 1.377.898 landmijnen geruimd. Daarbij moet ook het aantal landmijnen worden opgeteld dat door de geallieerden, de Nederlandse militairen, burgervrijwilligers en anderen is opgeruimd. Het totale getal komt dan op circa 1.8000.000.[18]

[15] Van Woensel, *Vrij van explosieven*.

[16] Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog*.

[17] Busscher, Explosieven Opruiming in Nederland (ongepubliceerd).

[18] Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog*.

De georganiseerde mijn- en munitieruiming heeft vanaf de bevrijding in 1944 tot 1 januari 1948 de nodige mensenlevens gekost. Naast de al genoemde slachtoffers zijn 52 militairen van de Koninklijke Landmacht, 14 militairen van de Koninklijke Marine, 7 ambtenaren van de Hulpverleningsdienst en 35 geallieerde militairen omgekomen bij dit werk.

Naast deze dodelijke slachtoffers vielen er vele gewonden, waarvan tientallen voor de rest van hun leven als invalide verder moesten. Zonder de inzet van deze eenheden, zou de wederopbouw van Nederland vele jaren langer geduurd hebben.

Over het ruimen van landmijnen in Nederland gedurende de periode 1940-1941 en 1944-1947 verschijnt van de auteur in het voorjaar van 2013 een boek. Naast vele foto's en kaarten, waarvan vele niet eerder zijn gepubliceerd, bevat het boek ook de namen van de ruim 360 man die door mijn- en munitieruiming om het leven zijn gekomen.

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERT DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

4 november 2012

aanvang: 09.00 uur - einde beurs 13.00 uur
De vaste locatie voor de beurzen is:
"De nieuwe Sporthal", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun dames hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 3,- p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN
Joop en Ria de Blij - Overdag: 015 260 21 99 - na 18.00 uur 015 212 18 58
www.stichtingsmv.nl

Boekbespreking

Teus Mejan
Van ridderorde tot dapperheidsonderscheiding:
de evolutie van de Militaire Willems-Orde en het begrip 'moed' in Nederlands-Indië 1818-1963
Uitgegeven in eigen beheer, Leiden, 2010
159 p., grafieken en tabellen
Geïnteresseerden kunnen zich wenden tot de auteur: zilver_vink@hotmail.com

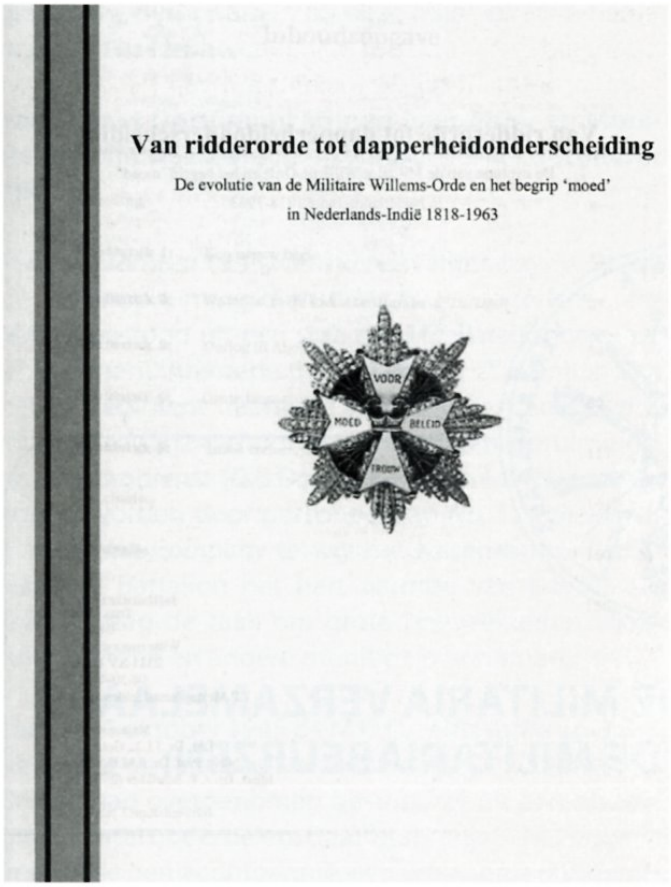

Helaas komt het nauwelijks meer voor dat een jonge academicus een afstudeeronderwerp kiest in de phaleristiek. Bovengenoemde masterscriptie van T.P. Mejan is dan ook bijzonder welkom. Onze vereniging mag zich gelukkig prijzen dat het onderwerp werd aanbevolen door mevrouw prof. dr. P.M.H. Groen, waardoor de schrijver zijn onderzoek heeft doorgezet. Het onderzoek bouwt voort op onder andere standaardwerken van onze leden J.H. van Zelm van Eldik, en ondergetekende, en weet een nieuwe niche te vullen.

In zijn inleiding gebruikt de auteur de benoeming van Marco Kroon tot ridder der Militaire Willems-Orde als springplank naar het verleden. Deze opname in de orde, 54 jaar sinds de laatste benoeming, kan volgens hem niet alleen verklaard worden door het ontbreken van de 'staat van oorlog'. De ordewet spreekt 'slechts' over een beloning voor 'moedige en beleidvolle daden in de strijd tegen de vijand'. Belangrijk daarin is volgens de auteur hoe deze zinsnede na de wetsherziening in 1940 is geïnterpreteerd. Want een ruime interpretatie hiervan zou al eerder nieuwe ridders hebben moeten opleveren voor de moedige en beleidvolle daden die werden verricht in gebieden waarin vredes- en veiligheidsmissies werden uitgevoerd, doch waarbij geen offensieve gewapende strijd moest worden geleverd.

De lezer wordt vervolgens meegenomen op een lange tocht door onze militaire historie, waarbij de auteur in verschillende tijdsperiodes de visie op het begrip 'moed' probeert te vergelijken. Hierbij laat de auteur zich leiden door de verschillen in aard tussen diverse soorten 'moed'. Daarbij maakt hij onderscheid tussen moed bij daadwerkelijke gevechten, symbolisch moed, moed bij gevechtsondersteunende taken en moedige humanitaire handelingen, met andere woorden het redden van levens op het slagveld.

De Java-oorlog is het startpunt van de studie, waarna achtereenvolgens de expedities naar Padang, Bali en Atjeh worden besproken. Voor de expeditie naar Padang (1844-1845) en de tweede expeditie naar Bali (1848) zijn de resultaten zeer interessant, omdat deze niet eerder op zo'n manier zijn benaderd en daardoor inzicht geven op welke wijze en aan welke rangen men beloningen toekende, en dus wat men vanaf hogerhand moedig vond. Beloningen tijdens de eerste expedities mag men wellicht nog negatief beoordelen doch het keerpunt vond plaats tijdens de Atjeh-oorlog, waar 'offensieve moed' als gevolg van daadwerkelijke gevechten nog slechts 48,6% van het totaal bedraagt, terwijl voor symbolische moed nog in 8,6% van de gevallen een Willems-Orde werd toegekend. Dat gebeurde overigens nog voor 97% aan Europeanen, en slechts voor 2,9% aan inlanders, terwijl de officieren voor het eerst minder dan 50% van de MWO's opstreken. Vervolgens worden *vooral verbanden en verschillen* vakbekwaam beschreven en hierbij gaat de onderzoeker geen heikel onderwerp uit de weg met titels zoals *'Politiek lokmiddel, 'Ridders tegen vrijheids-*

strijders' en *'Voorturende ongelijkheid'*.
Ook de opgeworpen aanbevelingen voor de wetsherziening worden besproken en in het laatste hoofdstuk over het einde van de Nederlandse invloed in Indonesië wordt de lezer naar de Tweede Wereldoorlog geloodst. Daarin worden de nieuwe dapperheidonderscheidingen vanuit hetzelfde perspectief bekeken, waaronder de Bronzen Leeuw, het Bronzen Kruis, het Kruis van Verdienste en het Vliegerkruis. Hier betoogt de onderzoeker dat juist deze onderscheidingen de drempel vormden voor een moderne toekenning van de Militaire Willems-orde, die tijdens dit mondiale conflict wederom een officiersonderscheiding werd (75% tegenover 25 % onderofficieren en soldaten, waarvan zelfs 45,5 % aan Hoofdofficieren toekwamen). Alleen de extreem moedige mensen kwamen nog maar in aanmerking voor de hoogste onderscheiding. Een beeld dat volgens de auteur kunstmatig tot stand kwam door de bewuste zuinigheid die achtereenvolgens de Tweede Kamer, de Regering en de toenmalige Commissie Militaire Onderscheidingen hebben betracht bij de toekenning van het hoogste eerbetoon. Wat de auteur niet vermeldt is het grote aantal correcties in de toekenningen. Van 111 (levende) Nederlandse ridders na 1940, waren niet minder dan 43 (38,74%) het gevolg van een opwaardering van hun eerder toegekende dapperheidonderscheiding, al dan niet door reclameren. Ik sluit me dan ook graag aan bij de aanbeveling van de auteur om onderzoek te verrichten naar het functioneren van de toekenningprocedure.

De onderzoeker T.P. Mejan heeft een belangrijke studie verricht en aan het papier toevertrouwd, die ik iedere militair historicus, amateur of van professie, van harte kan aan bevelen.

H.G. Meijer

Literatuursignaleringen

Herman Amersfoort, e.a.
Belaagd en belegerd
Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2011
352 p., geïll., geb. met stofomslag
ISBN 978-94-6003353-7
€ 34,95

Cate, Arthur ten, Martijn van der Vorm
Callsign Nassau.
Het moderne Korps Commandotroepen 1989-2012
Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2012
335 p., geïll., ingenaaid
978-94-6105671-9
€ 24,50

Chris van der Heijden
Dat nooit meer.
De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland
Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam,
3e dr. 2012 (1e dr. 2011)
927 p., geb.
ISBN 978-90-254-2094-9
€ 69,95

Guido van Mierlo
Kind bij de Waffen-SS
Uitgeverij Noordboek, Leeuwarden, 2012
189 p., ingenaaid
978-90-330-0256-4
€ 15,00

Clemens Verhoeven
Het vergeten korps.
De geschiedenis van de koloniale reserve
Uitgeverij Vantilt, Nijmegen, 2012
255 p., geïll., ingenaaid
ISBN 978-90-814500-3-4
€ 29,50

Ingrid van der Vlis
Militairen op de Veluwe.
Een geschiedenis van landschap & bewoners
Uitgeverij Boom, Amsterdam 2012
343 p., geïll., ingenaaid
ISBN 978-94-6105273
€ 29,90

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Mutaties op de ledenlijst

Het bestuur heeft de droeve plicht u mede te delen dat is overleden:
J.P. Snelders
Kelloggplaats 281
3068 JH Rotterdam

Dat hij moge rusten in vrede.

Nieuwe leden:
- J. Pompe
  Maarle 1b
  2382 Poppel/Ravels
  België

Wijzigingen in (post-)adres:

- C. van den Berg
  Kloosterlaan 24
  5435 XD Sint Agatha

- Drs. T. Broos
  Beestenmarkt 23
  3811 JA Amersfoort

- I.M. de Jong
  Ruijsstraat 8
  6712 ED Ede

- W.A.E.J. Lemstra
  11-6-2, Desa Damansara Condo
  Jalan Setiakasih
  Damasara Heights
  50490 Kuala Lumpur
  Malaysia

- R. Pieters
  Rosenbrunnenstrasse 17
  69469 Weinheim,
  Duitsland

- J. Rotteveel
  Hollanderstraat 54
  2517 HL Den Haag

- J. van der Sluis
  Grevelingen 13
  3332 VA Zwijndrecht

Afdelingscorrespondenten van de vereniging

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Militaire geschiedenis te land
Coördinator: drs. J.P.C.M. van Hoof
E info@marsethistoria.nl

- ***a3 Napoleontica, Belgische Opstand:***
  drs. M. van der Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, T 071 541 25 01, E mithras@wxs.nl
- ***a5 Meidagen 1940:***
  E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, T 045 524 29 62, E e.h.brongers@tele2.nl
- ***b6 Wiel-en rupsvoertuigen:***
  M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK, Den Haag, T 070 363 43 91 en J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105XG, Heemstede, T 023 529 13 24.
  W. den Dunnen, Residencia la Cigüena, apartamento 70, Paseo de las Cumbres S/N, 21449 Islantilla, Lepe (Huelva), wimdendunnen@gmail.com.

Militaire luchtvaartgeschiedenis
Coördinator: drs. R. de Winter - E rolfenastrid@kpnmail.nl

- ***b14 Luchtvaartafdeeling:*** info@marsethistoria.nl
- ***b11 Luchtvaartgeschiedenis (m.n. Indië):***
  dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, T 0164 23 08 51, E p.c.boer@home.nl
- ***b13 Marine Luchtvaartdienst (MLD):***
  P.P. Staal, Javastraat 24, 2341 XL Oegstgeest, T 071 515 66 14, prudentstaal@hotmail.com

Maritieme geschiedenis

- ***b9 Mariniers:***
  L.J. de Coninck B.A. B.Ed., Hanzeplein 45, 6981 LD Doesburg, T 0313 47 65 84, E l.deconinck1@chello.nl
- ***b10 Schepen en vaartuigen:***
  info@marsethistoria.nl

Marechausseegeschiedenis
Coördinator: mr. W.J. Zaagman, E zano85@zonnet.nl

KNIL en krijgsverrichtingen in voormalige overzeese gebieden
Coördinator: drs. T. Broos - E tbroos@hotmail.com

Krijgsmachtbreed
Coördinator: drs. E.J.J.F. Rossmeisl,
E rossmeisl@planet.nl

- ***c1 Uniformen:*** F.A.Th. Smits, Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, T 06 22 23 37 89, E smits@ziggo.nl, T werk 015 215 05 53, E f.smits@legermuseum.nl
- ***c2 Emblemen:*** B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, T 035 691 35 63 en Ing. R.C. Kuenen, Willem van Gelre-Gulikstraat 62, 6137 HB Sittard, T 046 458 81 74, E robkuenen@hotmail.com
- ***c3 Onderscheidingen:*** H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, T 0478 58 29 92, E hennymeijer@home.nl en B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, T 072 505 38 96.
- ***c6 Traditie en ceremonieel:*** F.A.Th. Smits, Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, T 06 22 23 37 89, E smits@ziggo.nl, T werk 015 215 05 53, E f.smits@legermuseum.nl
- ***c7 Vlaggen, vaandels en standaarden:***
  W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe, T 0578 61 21 38, E wplink@planet.nl
- ***c8 Militaire muziek:***
  mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE Den Haag, T 070 324 65 68, E schimmel242@zonnet.nl
- ***c9 Militaire genealogie:***
  drs. J.P.C.M. van Hoof, E info@marsethistoria.nl
- ***c10 Vuurwapens en geschut:***
  G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, T 0575 52 91 56, E gdkb@wxs.nl

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Ereleden
M. Botma †, drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier †, H. Muller †, drs. J. Nuis

Lid van Verdienste
T.L.D. Postma

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
Mr. W.J. Zaagman, vice-voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester

Mevr. M. Groen
Dr. L.Ph. Sloos

Secretariaat:
Nijverdalseweg 97
7461 TC Rijssen
T 0548 52 23 42
I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2012 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 35,00 (buitenland € 37,50), over te maken op rekeningnr. (Rabobank Amersfoort) 1478.89.537 t.n.v. Mars & Historia (buitenland BIC is RABONL 2U en de IBAN NL 44 RABO 0147 8895 37).
Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt krijgen een korting van € 2,50.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen
Grote Spie 67
4819 CN Breda
T 076 541 20 54

I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

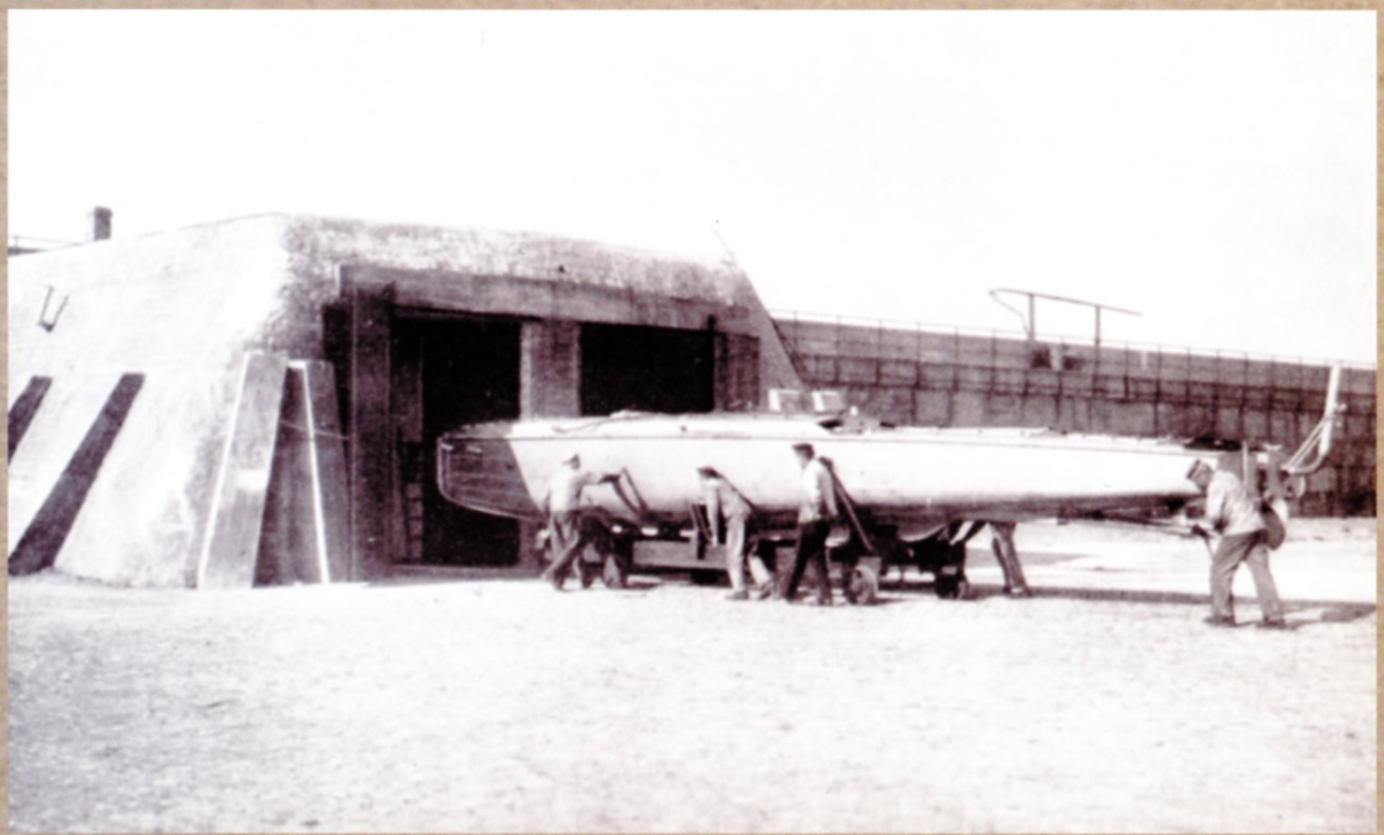

H.L. Zwitzer, J. Hoffenaar en C.W. van der Spek
Het Staatse Leger IX

Uitgeverij De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 2012
946 p., geïll., twee inlegkaarten, ingenaaid
ISBN 978 90 6707 659 3
€ 55,-

Ruim honderd jaar na het verschijnen van het eerste deel is nu het afsluitende, negende deel van de serie Het Staatse Leger verschenen. In dit laatste deel staat de periode van de Vrede van Utrecht (1713) tot de val van de Republiek (1795) centraal. Het boek gaat uitgebreid in op de in Nederland vrijwel vergeten Oostenrijkse Successieoorlog, de verschillende hulpkorpsen die de Republiek naar Groot-Brittannië stuurde en de verloren oorlog tegen het revolutionaire Frankrijk in 1793-95. Daarbij wordt de inbreng van het Staatse Leger steeds grondig tegen het licht gehouden en geëvalueerd. Maar Het Staatse Leger deel IX kijkt verder dan het slagveld alleen. Ook de Europese machtsverhoudingen in de achttiende eeuw, het belang van de Barrière in de Zuidelijke Nederlanden, de eindeloze strijd tussen de prins- en staatsgezinden en de steeds verder verslechterende financiële situatie in de Republiek komen aan bod. Daarnaast bevat het een grote hoeveelheid bijlagen en aanhangsels, met informatie over onder meer officieren, regimenten en vestingen. Het Staatse Leger deel IX is een must voor iedereen die geïnteresseerd is in het militaire verleden van Nederland in de vroegmoderne tijd.

